

LUCRĂRILE ROMÂNEȘTI DE GEOGRAFIE LINGVISTICĂ ȘI DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE AL ACADEMIEI: OFERTA LEXICOGRAFICĂ A MATERIALULUI NECARTOGRAFIAT ȘI PROBLEMA „LITERARIZĂRII”

STELIAN DUMISTRĂCEL*, DOINA HREAPCĂ*, LUMINIȚA BOTOȘINEANU*

0.1. Motivație generală. Cele două părți ale articolului de față, anunțate în titlu, urmăresc, în concepția noastră, să recomande lexicografilor corpusurile recente de profil general dialectologic și, în același timp, să le ofere chei de lectură/interpretare pentru materialele de vorbire puse la dispoziție de publicațiile ce reprezintă valorificarea rezultatelor cercetărilor din cadrul programelor naționale *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), respectiv *Atlasul lingvistic român, pe regiuni* (ALRR). Provocarea directă o reprezintă faptul că lexicografii din institutele de profil ale Academiei Române implicate în redactarea *Dicționarului limbii române* (DLR) reiau și refac seria Pușcariu a acestui dicționar-tezaur (DA) pe baza unor surse bibliografice noi, care reflectă evoluția limbii române în secolul scurs de la apariția primelor volume ale DA. Am proiectat expunerea în două părți, sub titlurile marcate, infra, prin I și II.

0.2. Încadrarea demersului. Diferitele concretizări (volume de hărți și material necartografiat, glosare, „texte dialectale”) din lucrările recente de geografie lingvistică românească, pe linia tradiției proiectării și redactării volumelor din seriile anterioare ale *Dicționarului-tezaur*, ce cuprind informații din *Atlasul lingvistic român I și II* (inclusiv din volumul de texte publicat de Emil Petrovici), au fost deja incluse în lista de titluri a *Bibliografiei* DLR, de exemplu, sub siglele generale ALR..., NALR..., respectiv T.DIAL... (DLR 2006: XXI–XXII, LXX, LXXXIX). Mai mult, au fost publicate, ca *Anexe*, listele localităților din care se utilizează material (netipărit) cules în diferite anchete (începând cu aceea a lui Hasdeu și ale Muzeului Limbii Române), inclusiv listele localităților-puncte de

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

anchetă pentru ALR I și II, ALRR și NALR, chiar și ale celor anchetate pentru diferite monografii dialectale și glosare regionale (*vol. cit.*, p. XCVI–CXLVI).

0.3. În pofida acestei exigente proiecții documentare, în momentul de față s-au manifestat unele rezerve cu privire la informațiile cuprinse în sursele de tipul amintit și profilul *Dicționarului-tezaur*, care ar fi „al limbii române”, și nu al „graiurilor” românești, al căror specific lexical ar putea constitui obiectul unor glosare reflectând variația diatopică a dacoromânei. Nu ne permitem, aici, o discuție privind această viziune, în fond exclusivistă, dar amintim doar faptul că, în primul rând, publicațiile de geografie lingvistică în discuție nu înregistrează numai „regionalisme”, ci reflectă, plenar, funcționarea propriu-zisă, în situații de comunicare, a limbii române, a lexicului fundamental și a vocabularului privitor la specificul social și la mediul domestic rural, inclusiv prin terminologia diferitelor obiceiuri și profesii tradiționale, întregind tabloul de ansamblu al lexicului românesc, în diacronie și în variație diastratică, diafazică, dar și diatopică, așa cum se prezintă lucrurile în volumele seriilor anterioare ale DLR. Chiar și pentru a furniza repere de orientare privind opțiunea de proiectare a seriei revizuite a DLR, considerăm că, implicit, prin demersul de față, aducem argumente în favoarea unei viziuni de cuprindere responsabilă, măcar conform proiecției bibliografice amintite, în dicționarul respectiv, a informațiilor rezultate din cercetările privind graiurile dacoromânești.

I. Materialul necartografiat din atlasele lingvistice regionale românești ca sursă pentru varianta revizuită a DLR

0.1. Terminologie. Prin sintagma „material necartografiat” (în continuare: MN), trimitem la texte publicate în volumele din atlasele lingvistice românești în care răspunsurile din anchete ale subiecților la anumite întrebări nu au fost cartografiate formal, adică nu au fost proiectate pe hărțile ce cuprind punctele din rețeaua de anchetă a atlaselor (deși ar fi putut îmbrăca și această formulă tehnică), ci au fost ordonate în „liste” sui-generis, după diferite criterii, asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează.

Așadar, în analiza noastră, ne delimităm de modalitatea de publicare a răspunsurilor în pagini ce însoțesc hărțile cu proiecții „figurative” (reprezentări geometrice, simboluri) din diferite atlase, printre care amintim, de exemplu, din aparițiile recente, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I–IV (1993–2003; Chișinău, Editura Știința), dacă luăm în considerare doar atlase lingvistice ale dacoromânei, dar și de proiecții sintetice de tipul „listelor de referință”, orientate spre înfățișarea structurii dialectale a dacoromânei din perspectivă lexicală, fonetică și morfologică, pe baza hărților și a textelor de tip MN din toate atlasele regionale românești, care alcătuiesc secțiuni consistente în volumele *Atlasului lingvistic român, pe regiuni. Sinteză* (vezi, de exemplu, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005,

p. 2–82). Nu ne-am propus însă nici referiri la modalitățile de prezentare a unor materiale, ca răspunsuri necartografiate, uneori comparabile cu MN, în atlase regionale ale altor teritorii lingvistice romanice, de exemplu ale celor din seria *Atlas linguistique et ethnographique de la France*, constituind prezentarea răspunsurilor privind verbele în ALMC III 1961: h. 1881–1899, ori publicarea informațiilor suplimentare apărute în cursul anchetelor în ALIFO I 1973: h. 41, 214 etc.

0.2. În România, problema publicării, chiar în cuprinsul volumelor unui atlas lingvistic, a unui număr de răspunsuri la chestionarul cu ajutorul căruia s-a făcut ancheta dialectală, într-o *altă modalitate* decât în spațiul hărților (formă specifică unui *atlas*), a apărut odată cu tipărirea primului tom din *Atlasul lingvistic român I* (1938) și a primit o soluție concretă la publicarea primului (și singurului) tom din *Atlasul lingvistic român II* (1940).

1. Proiecția Pușcariu–Pop

1.1. În posesia întregului material adunat din 301 localități-puncte de anchetă (în continuare: pct.), cu un chestionar de 2160 de întrebări, coordonatorul lucrării, Sextil Pușcariu, și anchetatorul-redactor, Sever Pop, realizează dimensiunile impuse de tipărirea acestuia în întregime ca hărți și, pentru „economie de spațiu [tipografic], de muncă și de cheltuieli”, procedează la o selecție. După expunerea criteriilor privind alegerea pentru prezentarea cartografiată a răspunsurilor pe hărți, constând în fonetisme caracteristice pentru diferite zone și sinonimie bogată, se menționează: „Dimpotrivă, cuvintele sărace în forme, variante și sinonime, le vom da, în vol. VI, ca material necartografiat”, în transcriere literară (ALR 1938: 12)¹. Mai târziu, lingviștii clujeni, referindu-se la acest tip de redactare și publicare a răspunsurilor din anchetele de teren, au recurs la abrevierea MN, pe care au utilizat-o curent toți dialectologii români antrenați în publicarea de atlase lingvistice. Cum nu s-a ajuns cu tipărirea la volumul proiectat, nu dispunem de un astfel de material pentru răspunsurile din ancheta pentru ALR I.

1.2. Aceeași soluție a fost considerată potrivită, apoi, și de unii autori ai atlaselor regionale românești din seriile, paralele, NALR și ALRR; prezentăm datele respective în continuare. O precizare de interes aparte: nici inițiatorii programului respectiv, nici cei care au preluat soluția la care ne-am referit anterior, nici cei care au adoptat o altă soluție pentru redactarea MN, de care ne vom ocupa în continuare, nu au furnizat informații de principiu sau tehnice cu privire la metodologia redactării, sub formă necartografiată, a răspunsurilor din secțiunile avute în vedere.

¹ Pentru siglele prin care trimitem la volume din toate atlasele lingvistice, românești și străine, citate în cuprinsul acestui articol, vezi, la sfârșit, *Bibliografia*.

1.2.1. În *Introducerea* la vol. I din atlasul Maramureșului, autorii anunță tipărirea MN după ce se vor publica toate hărțile („în vol. al VI-lea, vom publica restul materialului, sub formă necartografiată”; ALRR–Mar. 1969: 10), dar operația s-a realizat la încheierea lucrării propriu-zise, prin tipărirea volumului al IV-lea.

1.2.2. În *Prefața* la NALR–Bn. 1980: VIII, se consemnează că „întregul material [rezultat din anchete] va fi publicat sub formă de hărți [...] și sub formă de material necartografiat”, fără alte indicații. La al V-lea volum tipărit (în 2011), încă nu suntem în posesia secțiunii respective.

1.2.3. Rămâne măcar în parte neclară proiecția autorilor atlasului Crișanei privind tipărirea unei atare secțiuni, una de integrare într-un ansamblu (original): „Materialele necartografiate, înregistrate [?] pentru toate capitolele chestionarului, dar și în afara acestuia, vor fi valorificate în volume aparte (însoțite de texte dialectale și glosare etimologice) într-o monografie etnolingvistică, de natură să aprofundeze problemele atât istorice cât și actuale ale raporturilor dintre graiurile din Crișana și limba cultă națională” (NALR–Cr. 1996: IX).

2. Proiecția Petrovici: publicarea textelor de tip MN paralel cu hărțile lingvistice

2.1. Cealaltă opțiune referitoare la tipărirea unei părți din răspunsuri sub formă de MN, constând în publicarea acestora paralel cu hărțile, o constatăm la publicarea primului volum din ALR II, realizat de Emil Petrovici, fapt ce prezintă interes din perspectiva proiectării lucrării, respectiv din aceea a reflectării tematicii chestionarului: toate datele referitoare la un domeniu onomasiologic pot fi cunoscute și studiate de la început, ca un ansamblu. Principiile de bază fuseseră prezentate de Sextil Pușcariu în [Prefață]; rezumăm distincțiile tehnice avute în vedere. Publicarea răspunsurilor pe hărți constituie partea principală a demersului de geografie lingvistică, dar „au rămas multe chestiuni care n-au putut fi date decât ca *material necartografiat*... Acest lucru s-a întâmplat atunci când ele prezintă mai ales un interes lexical și se poate face deci abstracție de la rostirea lor locală” (Pușcariu 1940: 4; cf. și § 1.1). Urmează detalii în legătură cu grafia, dar nu este analizată, tehnic, metoda propriu-zisă de redactare (avem în vedere, în mod rezumativ, răspunsurile pentru graiurile dacoromânești, nu și cel pentru dialectele sud-dunărene). Precizăm faptul că schema generală a tratării răspunsurilor în listele respective a avut drept criteriu respectarea ordinii crescătoare a numerotării punctelor de anchetă, tratare pe care o putem numi „lineară”.

Acest fel de texte, compacte, publicate pe aceeași pagină, în spațiile de pe marginea hărților, se prezintă în câteva variante, principalele fiind următoarele:

[a] Atunci când înregistrările din anchete sunt, totuși, destul de variate ca tipologie lexicală și/sau ca fonetisme, răspunsurile sunt transcrise unul câte unul, în ordinea crescătoare a cifrelor ce marchează punctele de anchetă, de la 2 la 987, cu precizări inițiale de tipul „Dăm toate răspunsurile în transcriere fonetică:”, ori

„Dăm toate răspunsurile:”, și aceasta chiar atunci când unul și același răspuns (cuvânt și fonetism) este notat în puncte succesive; de exemplu, forma identică *zbîrcitúr*ⁱ apare în punctele de anchetă 705 și 723, dar, apoi, și în 848 și 858 (ca și în alte puncte din zona Munteniei); sau: *zbîrcălă*, în pct. 928 și 958 etc. (ALR 1940: 20, răspunsurile la întrebarea [6940] SBÂRCITURI).

[b] Când există, într-adevăr, o marcată uniformitate lexicală (și se consideră irelevantă variația fonetică), se face un fel de rezumat, cum se prezintă situația în ceea ce privește răspunsurile la întrebarea [4194] RÂIOS, când se dau următoarele informații: „În majoritatea cazurilor s-a răspuns: *RÂIOS* [așadar, s-a dat forma literarizată]. S-a mai răspuns: *rîhós*”, formă consemnată pentru șapte puncte; în continuare se dă o altă formă, notată în două puncte, apoi se continuă cu alte șapte forme/răspunsuri, notate în câte un singur punct, după care urmează cazurile în care, într-un număr de șase puncte, s-au primit câte două răspunsuri (ALR 1940: 58); în toate situațiile, materialul este dat în ordinea crescătoare a pct. de anchetă.

[b¹] După caz, la sfârșitul unor texte MN de ambele tipuri, sunt sistematizate situațiile „Nu s-a obținut răspuns” (sub ?), respectiv „Nu s-a pus întrebarea” (-).

Varianta sintetică (tipul [b] + [b¹]) a constituit punctul de plecare pentru soluția de perspectivă lexicografică a redactării textelor MN adoptată în NALR–Mold.Bucov., începând cu primul volum (1987) și continuată în cele care au urmat (1997, 2007, 2014).

2.2. Preluarea generală a modelului ALR 1940

2.2.0. Simplificat, modelul Petrovici a fost preluat în unele volume din seriile NALR și ALRR: criteriul tehnic de bază este, în fond, redactarea listelor cu răspunsuri respectând ordinea crescătoare a numerotării punctelor de anchetă, dar, în particular, s-a făcut abstracție de schema de prezentare de tip [b]. Aceste trăsături pot fi semnalate nu numai în primul dintre atlasele regionale apărute după ALR 1940, atlasul regional al Olteniei (primul volum, tipărit în 1967), ci și în atlase apărute ulterior; dacă ne referim la atlasul regional al Munteniei și Dobrogei (volume publicate începând din 1996), putem avea în vedere faptul că acesta a fost realizat, în linii generale, tot de echipa care a redactat atlasul Olteniei, dar aceeași situație poate fi întâlnită și în atlasul regional al Transilvaniei, publicat începând cu anul 1992, ai cărui autori au avut posibilitatea, în principiu, să ia cunoștință de existența altor tipuri de redactare, aplicate în atlasul Moldovei și Bucovinei (primul volum, 1987), respectiv în cel al Maramureșului (vol. IV, 1992).

2.2.1. Limite ale declarațiilor de intenții

2.2.1.0. Dacă nu lipsesc cu desăvârșire, informațiile privind criteriile de selecție a răspunsurilor în vederea prezentării lor pe hârti, respectiv ca texte de tip MN sunt, în general, mai mult decât laconice și, în unele cazuri, preiau, simplificat și ușor deturnat, textul din ALR 1940.

2.2.1.1. NALR–Olt. 1967 este primul atlas care a rezervat, în volumele tipărite, o secțiune redacțională separată pentru textele de tip MN, ceea ce reprezintă o inovație. Cu privire la aspectul metodologic urmărit aici, constatăm următoarele: în prefață (paragraful privitor la „Publicarea materialului”), după ce se consemnează faptul că pentru hărțile lingvistice au fost selectate răspunsurile reflectând „o deosebită varietate sau constituie arii în cadrul graiurilor oltenestești”, se formulează următorul criteriu referitor la redactarea sub formă de MN: „atunci când fenomenele lingvistice constituie arii mai mult sau mai puțin unitare pe întreg teritoriul anchetat” (Cazacu 1967: VIII). Aceiași termeni îi regăsim și pentru volumele următoare: „S-au inclus, ca material lingvistic necartografiat, răspunsurile la întrebările care nu prezentau un interes deosebit din punctul de vedere al ariei de răspândire” (Cazacu 1969: IX; cf și NALR–Olt. 1980: X).

2.2.1.2. Trecând peste limitări de tipul celor pe care le-am citat anterior, în *Prefața* la primul volum din atlasul Moldovei și Bucovinei, pentru selecția răspunsurilor ce au fost redactate ca texte MN s-a pus accentul pe încărcătura de informații din datele obținute la o anumită întrebare, referirea fiind la acelea care prezentau „o relativă uniformitate din punct de vedere lexical, uneori și fonetic; a fost luat în considerare și numărul redus de completări și comentarii [ale subiecților] pe marginea acestor răspunsuri” (NALR–Mold. Bucov. 1987: VII).

2.2.1.3. Fără să se precizeze criteriile de selecție, autorii atlasului regional al Munteniei și Dobrogei menționează doar faptul că, pentru răspunsurile tipărite ca MN, „s-a renunțat la existența unei secțiuni aparte în volum, ca în atlasul Olteniei” și că acestea apar „în coloanele laterale ale paginii, în afara conturului hărții, în spațiul rămas disponibil”, soluție „dictată de imperative ținând de economia de spațiu tipografic” (ALRR–Munt.Dobr. 1996: VIII). Subliniem faptul că, astfel, în parte, este preluat sistemul ALR 1940 privitor la publicarea pe aceeași pagină atât a hărților, cât și a răspunsurilor sub formă de MN, la întrebări din același grup tematic, învecinate ca număr de ordine în *Chestionarul* NALR (în continuare: Q), o formulă favorabilă studiului ulterior.

2.2.1.4. Nicio precizare, de asemenea, privind motivația de la baza selecției răspunsurilor publicate ca MN nici în ALRR–Mar. 1997, volum ce cuprinde toate textele redactate ca atare reprezentând răspunsuri la întrebările din întreg chestionarul (cf. și § 1.2.1), o absență deficitară și din altă perspectivă (cf. § 3.1.1).

2.2.1.5. Cea mai generală formulare, apelând parcă la conlucrarea cititorului avizat, se găsește în prefața vol. I din atlasul Transilvaniei: pe hărți au fost publicate răspunsurile constituind materialul „care, prin problemele de lexic și fonetică pe care le cuprinde, *s-a pretat să fie cartografiat* [evidențierea grafică ne aparține]; răspunsurile la celelalte întrebări din această primă parte a capitolului [din chestionar] sunt date pe planșe ca material necartografiat” (ALRR–Trans.

1992: VI–VII); trebuie să deducem că răspunsurile în cauză au fost evaluate ca mai puțin interesante din punct de vedere lexical sau/și fonetic.

Prin această formulare, ca și prin cele din prefața unor volume din atlasul Olteniei, citate anterior, informațiilor cuprinse în răspunsurile respective pare să li se atribuie caracteristica de a fi mai puțin relevante dialectologic (de fapt, „areologic”!), dar aceasta nu pune sub semnul întrebării importanța lor din perspectivă fonetică sau lexicologică și, implicit, nici utilizarea, ulterioară, din perspectivă lexicografică (cf. § 2.2.2.1–2.2.2.3).

2.2.2. Punerea în practică: viziunea de livrare într-o prelucrare parțială a materialului

2.2.2.0. Plasarea în proiecții cum sunt cele schițate în § 2.2.1.1 și 2.2.1.3–2.2.1.5 apare deja ca destul de puțin promițătoare referitor la aspectul în care sunt redactate textele MN (de tip „listă”) din atlasele citate, din perspectiva preluării și utilizării lor lexicografice.

2.2.2.1. În volumele din atlasul regional al Olteniei, de pildă, în textele de tip MN, prima poziție este ocupată, obligatoriu, de răspunsul din primul pct. de anchetă din rețeaua acestui atlas, **901**, chiar dacă lexemul (fonetismul) din acest punct este singular, a doua poziție revenindu-i răspunsului din pct. următor (902), iarăși indiferent de numărul atestărilor, și așa mai departe.

[a] De exemplu, răspunsurile la întrebarea [736] VĂTRAI¹ „attisoir, tisonnier” din Q sunt redactate astfel (peste tot, când elemente de transcriere fonetică sau informații asupra faptelor morfologice nu interesează pentru discuția de față, renunțăm la reproducerea lor):

zgândărar¹: **901**;
 vătrar; -trare: 902;
 vătrai, [corectat] vătrar: 903;
 vătrar¹; -trare: 904 (toate, răspunsuri unice, cu o singură atestare).

Răspunsul cu cele mai multe atestări (43), prezent începând cu pct. 905, *vătrai*; *-traie*, caracteristic așadar celor mai multe idiolecte din Oltenia, ocupă abia a cincea poziție. Printr-o astfel de grupare, ne confruntăm cu o anumită viziune de sistematizare a autorilor acestui atlas (lăsând la o parte faptul că tipul *vătrai* re apare, apoi, în cuprinsul textului MN cu numeroase atestări, de regulă variante fonetice și/sau în grupări sinonimice, după răspunsul *cârlig*, din pct. 911 și 962, de pe poziția a șasea; NALR–Olt. 1970: 259).

[b] Pentru exactitatea înfățișării modelului, precizăm faptul că, în situațiile în care răspunsul din pct. 901 (sau din pct. următor) este atestat în mai multe pct. de anchetă, toate aceste ocurențe sunt „adunate” pe poziția respectivă, tratate pe care o putem numi *cumulativă*; de exemplu:

cenușă: **901** + alte peste 30 de puncte;
 cenușe: 902 + alte peste 40 de puncte;

cenușe, sperlă: 917 etc. (același volum, aceeași pagină, întrebarea [738] CENUȘĂ „cendre”; *ibidem*).

Menționăm faptul că, și în cele ce urmează, nu luăm în discuție inadvertențe și excepții, de diferite tipuri.

2.2.2.2. Pentru atlasul Munteniei și Dobrogei constatăm, ca notă generală, aceeași procedură; de exemplu, referindu-ne la răspunsuri relevante pentru acest atlas și având în vedere, pentru economie de spațiu, cazurile de mai sus [a] și [b], ne-am oprit la situațiile următoare (precizăm că primul pct. de anchetă din rețeaua atlasului regional al Munteniei și Dobrogei este **671**):

[a] Răspunsuri la întrebarea [67] MĂ PIEPTĂN „je me peigne”:

- dau pă cap, dreg păru, țesăl păru, mă pieptăn: **671**;
- mă piaptăn: 672 + alte 26 de pct.;
- mă pieptăn: 673 + alte peste 80 de pct., aceasta fiind cea mai frecventă formă pentru graiurile de tip muntenesc; urmează și alte variante/nuanțe ale pronunțării, respectiv alți termeni (ALRR–Munt.Dobr. 1996: 78–79).

[b] Răspunsuri la întrebarea [322] RINICHI „rein”:

- rinik' [tinerii], rărunk'e, rărunk' [bătrânii]: **671**;
- rinik', rărunk' [bătrânii]: 672;
- rînik': 673 + alte 10 pct.;
- rinik': 674 + alte peste o sută de pct., cea mai frecventă formă pentru graiurile de tip muntenesc, devenită, cu pronunția respectivă, normă literară; nu putem trece cu vederea peste faptul că unele dintre formele notate în primele poziții reapar, apoi, în continuarea textului MN respectiv (*ibidem*: 203).

[c] Răspunsuri la întrebarea [130] GEANĂ „cil”:

- sprânceană: **671**, 776 [probabil rezultatul unei confuzii!];
- geană: 672 + alte o sută de pct., atestări cu trei variante principale de transcriere a pronunțării, la care se adaugă, apoi, alte câteva zeci de pct., reprezentând alte nuanțe de rostire; *geană* este, evident, cel mai frecvent termen, cu rostirea cea mai frecventă pentru graiurile de tip muntenesc, devenită literară (*ibidem*: 129).

2.2.2.3. Cu aceeași situație ne confruntăm în atlasul Transilvaniei; câteva exemplificări (menționăm faptul că primul pct. de anchetă din rețeaua ALRR–Trans. Este **241**):

[a] Răspunsuri la întrebarea [1160] (dinții) SE STREPEZESC „(les dents sont) agacées”:

- străpezăsc: **241**;
- să sterpezăsc^u: 242;
- să serbezăsc^u: 243;
- sarbezăsc^u: 244;
- să serbezăsc^u: 245, 261;
- să trepetesc: 246;
- străpețăsc: 247;

- străpedesc: 248;
- strepezăsc: 249 + alte 25 de pct.;
- exact aceeași formă, *strepezăsc*, dar precedată de pronumele reflexiv în forma *să*, apare, apoi, în alte 23 de pct. și ocupă abia poziția 18 în textul MN respectiv, deși reprezintă forma/pronunția curentă în graiurile din Transilvania (ALRR–Trans. 2006: 79);

[b] Răspunsuri la întrebarea [1354] HAITĂ (de lupi) „bande (de loups)”:

- noajă: **241**, 248;
- haită: 242, 243 etc.; la o analiză atentă, se constată că *haită*, un termen curent în graiurile din Transilvania, apare însă distribuit, în economia redactării textului MN respectiv, în trei grupuri tipologice masive, la distanță unul de altul – din rațiuni de forme diferite ale pluralului, sau de pronunțare a unor vocale –, grupuri despărțite, datorită criteriului pe care îl reprezintă numărul de ordine al pct. de anchetă în care s-au notat diferiți alți termeni, cum sunt *hadă*, *droaie*, *ceată*, *botei*, *ciurdă* etc., cu câte o atestare sau cu doar câte două-trei atestări (*ibidem*: 213).

2.2.3. Este evident că, în situațiile trecute în revistă în § 2.2.2.1–2.2.2.3, în pofida grupărilor (relative) operate, realitățile lingvistice specifice graiurilor din provinciile respective nu pot fi evidențiate, iar, pe de altă parte, preluarea promptă (și adecvată) a informațiilor de către lexicograf nu este favorizată. Totuși, este necesar să menționăm faptul că, în multe cazuri, termenul și formele din pct. **901**, din Oltenia, **671**, din Muntenia și Dobrogea, și **241**, din Transilvania, sunt și cele care apar în numeroase sau chiar în majoritatea punctelor din rețelele de anchetă respective (cf. și § 2.2.2.1 [b]), astfel că rezervele exprimate imediat anterior trebuie luate sub beneficiu de inventar!

3. Tratarea răspunsurilor din anchete privitoare la fonetică și lexic sub formă de texte de tip MN cu raportare la perspectiva lexicografică

3.1. Atlasul regional al Maramureșului aplică, oarecum, cel mai fidel modelul ALR 1940, cu *literarizarea* răspunsului unic, sau a două răspunsuri (ale aceluiași subiect) ce epuizează inventarul înregistrat în toate pct. din rețea [a], respectiv a celui mai frecvent tip lexical (sau fonetic), situație în care urmează prezentarea, în textul MN, după criterii transparente sau mai puțin transparente, în transcriere fonetică, a sinonimelor sau a variantelor fonetice [b]. Răspund criteriilor de redactare esențială a rezultatelor anchetelor din perspectiva dialectologiei și, prin extensie, a ofertei pentru lexicografie, grupările tipologice care țin seama de dominante lexicale sau morfologice [c], dar pot fi considerate mai puțin pertinente grupările care nu țin seama de numărul ocurențelor în ceea ce privește fonetismul răspunsurilor înregistrate sau tipologia lexicală a acestora, acordându-se prioritate, indiferent de frecvența aparițiilor, răspunsului din pct. **221** [d]; cifra respectivă marchează primul pct. din rețeaua acestui atlas.

3.1.1. Tipologia redactărilor, cu precizarea că, în cele ce urmează, trimiterile sunt la ALRR–Mar. 1997

[a] Au fost literarizate, ca simplu rezumat, răspunsurile unice lexical în cazuri cum sunt: FLĂMÂND; FLĂMÂNZI, pct. 221–244 (p. 279), MĂR; MERE, pct. 221–244, PARĂ; PERE, pct. 221–244 (p. 310), SÂMBURE¹; SÂMBURI, pct. 221–244 (p. 310) etc. Cu același statut, pot apărea și două cuvinte literarizate, ca în cazul răspunsurilor la două întrebări diferite, SÂMBURE² ~ MIEZ (pe aceeași pagină) sau BUCĂTĂRIE¹ ~ CUHNE (p. 320).

[b] După literarizarea termenului care constituie, așa cum arată atestările menționate, răspunsul cel mai frecvent, apar, transcrise fonetic, cuvintele reprezentând celelalte răspunsuri, cum se prezintă lucrurile în cazurile rezumate în cele ce urmează.

[b¹] Răspunsuri la î. [1397] ARC „arc” (p. 317):

– CERC; CERCURI: 221, 222, 228;

– *cuordă*; *cord*: 233;

– *săgată*; *-gēṭ* [?]: 227 (menționăm faptul că, în cele mai multe pct., nu s-au obținut răspunsuri la întrebarea respectivă);

[b²] Răspunsuri la î. [2475] RAȘPĂ¹ „râpe” (p. 360):

– RAȘPĂU; -PAUĂ (DE LEMN): 222–227, 229, 231–234, 239, 240;

– *rașpău*; *-paie*: 221; urmează, în transcriere fonetică, forme ce redau nuanțe de pronunție ale singularului sau/și pluralului și, apoi, termenul *rașpil* și variante fonetice ale cuvântului respectiv sau variante de plural ale acestuia.

[c] Redactări ale textului MN ce pot fi apreciate din perspectivă utilă lexicografiei găsim în situațiile în care rezultatele anchetei sunt grupate esențial, tipologic, atât când ne referim la lexic ([c¹], [c²]), cât și la aspecte morfologice ([c³]).

[c¹] Răspunsuri la î. [720] LUMÂNARE (la fântână) „tige (à laquelle est attaché le seu)” (p. 290):

– *rudă*; *ruḍ*: într-un număr de zece pct., intrare urmată de una ce notează o altă variantă de pronunție a aceluiași cuvânt;

– *vîrd' ină*; *vîrd' in*: în patru pct.; intrarea următoare consemnează o altă variantă de pronunție a cuvântului respectiv;

– pe următoarele trei poziții se află răspunsuri notate cu [?], marcând îndoiala anchetatorului cu privire la proprietatea termenului notat; este vorba de cuvintele *furcă*, *stâlp* și *șt'imp*, ultimul înregistrat chiar în pct. 221!;

[c²] Răspunsuri la î. [1060] CĂPIȚĂ „petite meule de foin” (p. 307):

– tipul lexical „claie”, specific graiurilor maramureșene, cu două intrări, pentru majoritatea pct. de anchetă, ocupă primele poziții;

– *căpt' iță* ocupă poziția următoare, cu atestări în două pct.;

[c³] Dacă ne referim la tratarea aspectelor morfologice, specificul regional apare reflectat, de exemplu, în cazul următor: la î. [973] (găina) CLOCEȘTE „(la poule) couve” (p. 302), răspunsurile de tipul „clocé” (cu apocopa ultimei silabe

din forma de persoana a treia), majoritare, sunt cuprinse în primele patru intrări (așadar fără să se țină seama de forma cuvântului-titlu; vezi mai jos, sub d³), ultima fiind rezervată răspunsurilor (din trei pct.) de tipul „clocește”. Și din această cauză, am putea aprecia distribuția materialului din cazurile de sub [d] doar ca rezultat al inconsecvenței, dacă nu chiar al simplei neatenții.

[d] Grupări tipologice exterioare specificului lucrării apar în cazul prezentării unor răspunsuri din domeniul foneticii [d¹] – [d²] sau al lexicului [d³]; subliniem însă faptul că ne referim, uneori, la cazuri singulare.

[d¹] Nejustificată metodologic este distribuția, în textul MN, a variantelor fonetice a răspunsurilor la î. [877] COPITĂ „sabot (du cheval)” (p. 295): primele două intrări sunt ocupate de forme fără palatalizarea labiodentalei, apropiate de pronunția literară, *copită* (zece atestări), pe când *copt'ită* (tot cu zece atestări) ocupă poziția a treia;

[d²] La fel se prezintă situația atunci când se acordă prioritate, independent de frecvența apariției înregistrărilor, răspunsului din pct. 221; exemple:

Răspunsuri la î. [65] SUBȚIRE „mince” (p. 275):

- [* = un informator ocazional] *subțire*; *subțir'*: 221 (pentru altă nuanță de pronunție a aceluiași cuvânt, pct. respectiv revine pe poziția a patra);
- *subțire*; *subțir'*: 226 (aceeași formă ca mai sus) și alte pct.; sau:

Răspunsuri la î. [1169] CIREAȘĂ „cerise” (p. 310):

- *ćiriașă*; *-reșă*: 221;
- *ćiriașă*; *-rieșă*: 224, 225;
- *ćiriașă*; *-reșă*: 222; pozițiile de la a patra până la a opta sunt ocupate de forme înregistrate în câte două, trei sau patru pct.;

[d³] Gruparea divergentă față de specificul unei lucrări de geografie lingvistică, în ceea ce privește lexicul, apare în cazul prezentării răspunsurilor la î. [866] CIREADĂ „troupeau de gros bétail” (p. 295): pe primul loc se află răspunsul, singular, „ciredă” (pct. 236), pe când variantele înregistrate pentru tipul lexical caracteristic graiurilor maramureșene, „ciurdă”, sunt plasate în puncte distribuite pe următoarele șase poziții. În absența precizărilor la care ne-am referit anterior (cf. § 2.2.1.4), am putea considera că redactorii au avut în vedere cuvântul-titlu al întrebării din Q, aparținând limbii literare. O asemenea presupunere ne este îndreptățită și de alte cazuri; de exemplu, distribuția răspunsurilor la î. [769] STICLĂ „bouteille” (p. 291) este următoarea: primele două intrări sunt ocupate de tipul lexical „sticlă”, cu un total de șapte pct.; în cinci dintre acestea, termenul (cuvântul-titlu al întrebării) este doar numai un dublet (recunoscut de vorbitori ca „termen mai nou”) al răspunsului de tipul „uiagă”, din majoritatea pct. anchetate, specific, de altfel, și graiurilor maramureșene. Sau: la î. [2201] ANTENE „antennes (de l'abeille)” (p. 343), prima intrare o reprezintă răspunsul, neologic, dat de un tânăr, *anteñe* (pct. 221), în vreme ce pe următoarele poziții apar răspunsuri cum sunt „mustețe”, „cornițe”, „coarne” ori „simțitoare”.

3.1.2. Precedenta trecere în revistă evidențiază faptul că, față de tratamentul răspunsurilor selectate pentru textele de tip MN din atlasele regionale ale Olteniei, Transilvaniei și al Munteniei și Dobrogei, reprezentând criteriul respectării, aproape lineare, a ordinii strict crescătoare a punctelor de anchetă, în secțiunea consacrată textelor la care ne referim din atlasul Maramureșului se poate constata opțiunea de logicizare a comunicării cu utilizatorul, nu doar dialectolog, ci chiar din perspectiva ofertei pentru lexicograf. Totuși, în lipsa problematizării demersului și a fixării unor norme, inconsecvențe cum sunt cele semnalate în ceea ce privește, în fond, finalitatea unei lucrări de dialectologie diminuează posibilitatea unei preluări a datelor cu recomandarea și girul specialistului în domeniu.

3.2. În confruntarea, în cronologie, doar cu aplicarea, selectivă, a criteriului frecvenței cuvintelor-răspunsuri din anchetă, aplicat în ALR II 1940 (referitor numai pentru transcrierea „literarizată”; cf. § 2.1 [b]), și cu formula prezentării „lineare”, dar apelând și la tratarea de tip *cumulativ*, din volumele I–IV ale atlasului Olteniei, în redactarea textelor de tip MN din atlasul regional al Moldovei și Bucovinei am optat pentru o tratare structurată, de tip „sinteză”, a răspunsurilor, urmărind modul în care rezultatele anchetelor reflectă specificul lingvistic al graiurilor aparținând subdialectului moldovenesc din spațiul geografic dintre Carpații Orientali și Prut (termenul citat apare, de exemplu, în *Prefața* la vol. IV din NALR–Mold.Bucov.: se publică „un număr de 138 de *sinteze* de tip material necartografiat”; p. IX). Obiectivele acestei viziuni de tratare au fost orientate după (respectiv adaptate la) constatările privitoare la aspectele fonetice, lexicale, morfologice (uneori și semantice) ale graiurilor numite, o proiecție subsumată tipologiei datelor furnizate de hărțile lingvistice propriu-zise din prima secțiune a volumelor NALR–Mold.Bucov. (așa-numitele hărți „analitice”), dar, în special de „imaginile” areologice din hărțile, paralele, „interpretative”, ca și din cele „sintetice” (care, de regulă, încheie volumele publicate). Tipologia respectivă a fost identificată și ghidată, în primul rând, de cunoscuta dualitate lingvistică a graiurilor moldovenenești, cu un areal nordic și unul sudic, deosebit de marcată în domeniul foneticii, dar și al lexicului.

Criteriul de grupare a răspunsurilor în corpul textului MN îl constituie „adunarea” tuturor atestărilor pentru forme identice sub una și aceeași intrare, reprezentând un anumit tip fonetic sau lexical; privitor la textele MN cu predominantă fonetică, primează numărul ocurențelor, iar, în ceea ce privește cele de prim interes lexical, tipul lingvistic. Astfel, textul MN este construit cu intenția realizării unei structuri coerente, elocventă din perspectiva specificului lingvistic al unei „arii”. Evident, în cadrul fiecărei substructuri, este respectată ordinea crescătoare a numerotării punctelor de anchetă.

3.2.1. Privitor la aspectele fonetice, prezentăm doar liniile generale (perfecționate în special odată cu redactarea asistată de calculator introdusă începând cu vol. al III-lea) ale grupării faptelor de diferite categorii: existența realizărilor specifice ale palatalizării labiodentalei surde *f*, pronunțată *ș* în aria

nordică, față de *h'* în aria sudică, în cuvintele *fiere* (NALR–Mold.Bucov. 1987: 266), *fin* (idem 1997: 234), a labiodentalei sonore *v-* (*z' : y/g'*) în *vier* „verrat” (idem 2007: 334), *vișin* (idem 1997: 371–372), *viu/vie* (*ibidem*: 249–250).

În legătură cu ariile „orizontale” și „verticale” din spațiul subdialectului moldovenesc, cf. Dumistrăcel et alii 2011: 221–231.

Pe de altă parte, pentru arii nordice mai mult sau mai puțin limitate (în special pentru graiurile din Bucovina), conform tratării asumate, au fost evidențiate fonetisme specifice de tipul *goc* față de *zoc* (idem 1997: 242), *gug* față de *zug* (idem 2007: 299), prezența africateri *q* în „buză” (și „buzat”, „buzată”; idem 1987: 254–255), prezența africateri *t* față de *č/s* în *țala!* „exclamation pour faire tourner les bœufs attelés à droite” (idem 2007: 305); cf. de asemenea, gruparea relativă a răspunsurilor pe tipurile „albață” – „albeață” (idem 1987: 247), „bat” – „beat” (idem 1997: 237), respectiv a pronunțiilor „cămeșă” – „cămașă” – „camașă” (idem 2014: 338), „șuier” – „fluier” (pers. 1 sg. a indic. prez. al verbului „a fluiera”; idem 1987: 257) etc.

3.2.2. Cele mai elocvente cazuri de ilustrare, prin tratarea ca sinteze de tip MN, a distribuției trăsăturilor specifice graiurilor din partea de nord a Moldovei față de cele din Moldova de sud ne-au fost furnizate de aspecte lexicale cum sunt opozițiile „ogradă” – „bătătură” („terrain foulé, le devant de la maison”; idem 1997: 263), „căldare” – „găleată” („seau”; *ibidem*: 301); „știră” – „stearpă/starpă” („(vache) stérile” (*ibidem*: 309), după cum, pentru aria restrânsă nordică (bucovineană), ilustrative sunt „calupuri” de tipul „grumaz” față de „gât” (idem 1987: 257), „șufladă” față de „saltar” („sertar”; idem 1997: 292–293), „sanceu” față de „sanie” (idem 2007: 303) etc.

În tratarea răspunsurilor privind fonetica și lexicul, schema (generală) a punerii în pagină a materialelor este aceea a grupării pe tipuri lingvistice, criteriul tipologic fiind asociat cu cel al frecvenței atestărilor unei forme sau variante și, evident, cu cel al ordinii crescătoare a numerotării punctelor de anchetă.

Astfel, ca structură de ansamblu, în textul MN, primele poziții (intrări) sunt ocupate (în ordinea descrescătoare) de variante fonetice reprezentând răspunsurile pentru termenul cel mai frecvent atestat (de sine stătător sau/și în sintagme). În consecință, rezultă o substructură constituind ceea ce numim un prim „calup” tipologic lexical, în care sunt plasate toate formele aparținându-i acestuia. În continuare, sunt selectate un al doilea, un al treilea, respectiv un al patrulea etc. tip lexical, redactate după aceeași formulă, rezultatul fiind o structură pe forme și variante pornind de la intrarea primă, cea cu cele mai multe atestări, până la intrări-răspunsuri cu câte două-trei atestări, respectiv cu atestare unică.

Atunci când există răspunsuri cu mai multe tipuri lexicale (actualizarea a doi sau mai mulți termeni într-o sinonimie sui-generis), ordinea prezentării răspunsurilor este aceea pe care o schițăm în continuare, cu mențiunea că primul pct. din rețeaua de anchetă a NALR–Mold. Bucov. este **461**.

3.2.2.1. Fonetică. Exemplificăm tratarea unui MN de tip preponderent fonetic rezumând redactarea răspunsurilor la î. [1432] ALUAT „pâte”, NALR–Mold. Bucov. 2014: 324:

- alu^uát: 471 + alte 57 pct.;
- aluát: 469 + alte 44 pct.;
- aluuát: 481 + alte 36 pct.;
- aluát: 486 + alte 7 pct.;
- aluuátu [a.]: 548 + alte 3 pct.;
- aluát^u: 615 + alte 2 pct.;
- aluuát: 475 + 1 pct.;
- aluóát: **461**.

În continuare sunt date răspunsurile ce apar, de asemenea, în câte un singur pct., în ordinea crescătoare a numerotării, reflectând nuanțe de articulare a sunetelor (închideri, deschideri, afonizări, grade de perceptibilitate a vocalelor etc.); în partea finală sunt consemnate sinonimii ne semnificative (de ex., „aluat” + „pâne”, „plămădeală”, „plămădeț”, „cocă”), respectiv apariția ca unic răspuns a unor asemenea termeni.

3.2.2.2. Lexical. În ceea ce privește aspectul lexical, în textele MN este selectat, pentru prima poziție, așa cum am precizat, termenul obținut cel mai frecvent ca răspuns, însoțit, într-un „calup”, de variantele sale fonetice și de apariția cuvântului în diferite sintagme, urmate de răspunsurile „combinate”.

Pentru situația în care am înregistrat doi termeni, ca schemă „ideală”, rezumăm redactarea răspunsurilor la î. [1427] CIUR „crible”, NALR–Mold. Bucov. 2014: 328

- CIUR (aplicăm literarizarea de tip ALR II; cf. § 2.1. [b]): 470 etc.;
- CIUR + DÂRMOI: 612 etc.;
- DÂRMOI (DÂRMON): 632 etc.;
- DÂRMOI + CIUR: 616.

Pentru situația în care am înregistrat trei termeni, rezumăm redactarea răspunsurilor la î. [1404] MUSCĂ „mouche”, NALR–Mold. Bucov. 2014: 282 (cu selectarea unor fonetisme esențiale):

- A. a¹: **muscî/-â/-ă** (cu pl. *muști/-e/muști^l*) [tipul lexical majoritar];
 a²: *muscă/-î + gîzâ/-î* (cu pl. *gîzâ/-î/gîz*);
 a³: *muscă/-ă + borzâ/-ă* (cu pl. *borzâ/-ă*).
- B. b¹: **gîzâ/-ă/-î** (cu pl. *gîzâ/-î/gîz*) [al doilea termen ca frecvență];
 b²: *gîzâ/-ă + muscâ/-ă* (cu pl. *muști/-e/muști^l*);
- C. c¹: **bîză** (cu pl. *bîză*) [o singură atestare];
 c²: *bîză* (cu pl. *bîzâ/bîz*) + *muscă* (cu pl. *muști*) [două atestări];
 c³: *bîză + muscă + gîză* [o singură atestare].

Explicând schema, precizăm că, atunci când în anchetă au fost înregistrați doi termeni ca răspuns la aceeași întrebare, termeni pe care îi notăm prin [A] și [B], ordinea prezentării urmează formula generală:

1. [A] + [a¹], [a²], [a³] etc., notațiile respective reprezentând variante fonetice după criteriul frecvenței și, în cazul numărului egal de ocurențe, al ordinii crescătoare a numerotării punctelor de anchetă;

1'. Umează, după caz, răspunsurile sintagmatice în componența cărora [A] reprezintă termenul-bază [Ax], [Ay] etc.;

1''. tot sub [A] sunt enumerate, prin anticiparea celui de-al doilea tip lexical, combinațiile tipului [A] cu tipul [B];

2. [B] + [b¹], [b²], [b³] etc., serie urmată de sintagmele în componența cărora intră [B] și de combinațiile acestui tip lexical cu [A].

Îată și formula tip (posibilă/adaptabilă) a tratării răspunsurilor ce reprezintă trei tipuri lexicale, [A], [B], [C]:

1. [A] + [a¹], [a²], [a³] etc., urmate de [Ax], [Ay];
[A+B];
[A+C];
2. [B] + [b¹], [b²], [b³] etc., urmate de [Bx], [By];
[B+A];
[B+C];
3. [C] + [c¹], [c²], [c³] etc., urmate de [Cx], [Cy];
[C+A];
[C+B].

3.3. Diferențieri din clasele trecute sumar în revistă anterior referitoare la problemele de fonetică sau de lexic arată faptul că, în special în atlasul regional al Moldovei și Bucovinei, repartiția, inițială, a materialelor pentru tratarea în texte de tip sinteze MN nu a fost dictată de importanța redusă, în cazurile respective, a rezultatelor anchetei din perspectiva caracteristicilor dialectale, respectiv a posibilității de a evidenția arii dialectale (vezi § 2.2.1.1, 2.2.1.5), ceea ce ar însemna și limitarea ofertei pentru lexicograf. Punctul de plecare pentru distribuția între hărți (analitice) și sinteze de tip MN l-a constituit, în general, o diversitate relativ mai redusă a răspunsurilor în cel de al doilea caz, ceea ce a condus și la proiecția structurii de tratare. Nu este mai puțin adevărat că s-a ținut seama și de echilibrarea, din punct de vedere editorial, a părților/secțiunilor unui volum tipărit, în corelație cu numărul întrebărilor dintr-o anumită porțiune a Q.

4. Textele de tip MN și problemele de semantică

4.0.1. Răspunsurile la întrebările din Q care urmăresc semantica unor termeni, în special când este vorba de întrebări „directe”, redactate sub formă de MN, constituie terenul cel mai favorabil în ceea ce privește oferta, pentru lexicograf, a rezultatelor anchetelor. În cele mai multe cazuri de care ne ocupăm în continuare luăm în discuție termeni care oferă adevărate provocări pentru evaluare.

4.0.2. Precizăm, mai întâi, faptul că nu a existat un criteriu precis formulat inițial referitor la prezentarea ca hărți propriu-zise, respectiv ca texte MN a răspunsurilor obținute la întrebările directe [D], redactorii alegând, de la caz la caz, modalitatea tratării. Dat fiind faptul că Ion Mării a întreprins o extinsă și pertinentă analiză a problematicii, inclusiv a reușitelor, ca și a neîmplinirii prestațiilor privind hărțile (și textele de tip MN) „lexicale semantice/semasiologice” în atlasele lingvistice românești (Mării 2002: 122–165), precizăm că, în cele ce urmează, ne vom referi doar la modul și măsura în care, în unele dintre atlasele regionale românești, textele de tip MN reprezintă „prelucrări” lexicografice ale materialelor respective și, de asemenea, faptul că ne vom opri doar asupra aspectelor relevante din anumite atlase.

4.1. Prezentarea „lineară” a rezultatelor anchetei

4.1.1. Nu există aspecte relevante, din perspectiva urmărită, în volumele din atlasul regional al Olteniei, în care rezultatele anchetelor privind semantica au fost redactate curent (și, considerăm, nepertinent lexicografic) pe hărți obișnuite, în regimul de completări, sub II, a răspunsurilor din punctele de anchetă de pe hărți (ceea ce, de fapt, modifică statutul secțiunii respective). O situație comparabilă se găsește și în cazul volumelor din atlasul regional al Munteniei și Dobrogei, unde modalitatea de redactare a răspunsurilor sub formă de MN este, ca regulă generală, cea „lineară” și, când materialul o permite, „cumulativă”, formulă ce poate fi recunoscută, de asemenea, parțial, în atlasul regional al Maramureșului, atunci când se dă prioritate răspunsului din primul punct al rețelei de anchetă, dar, parțial, și în cel al Moldovei și Bucovinei, în situații în care diversitatea ori insignifianța răspunsurilor nu au permis o sistematizare semantică propriu-zisă (cf. § 4.3.1, [b²]).

4.1.2. „Linearitatea” este caracteristica redactării, în texte de tip MN, a răspunsurilor la întrebări de tip semantic în volume din atlasul regional al Maramureșului, caz în care și numărul redus de puncte (20) a putut determina renunțarea la sistematizări. Iată structura câtorva texte MN (toate trimiterile sunt la ALRR–Mar. 1997):

[a] Răspunsuri la î. [1039] HAMBAR² („les sens du mot *hambar*”)

– #, ∞ (niciun răspuns): 221–240 (p. 305);

[b] Răspunsuri la î. [1325] TUFĂ („les sens du mot *tufă*”)

– sub [II], se dau toate formele înregistrate pentru acest termen;

– sub [III], precizarea semantică: „În toate localitățile, TUFĂ are sensul de ALUN. În câteva localități s-a înregistrat și forma *corč*; *corčuri* ‘tufă’: 221, 225 ...” (p. 315);

[c] Răspunsuri la î. [1649] PRIHODIȘTE („les sens du mot *prihodiște*”)

– *prihod'ışt'ě*: 223 = nume topic, fânaț;

– *prihód'ışt'ě*: 232, 234, 238 = nume topic;

– *prihód*: 231, 235;

– #: 221, 224, 226–230, 233, 236, 237, 239, 240 (p. 330).

4.1.3. Trebuie să notăm faptul că, mai mult ca sigur, tratarea aspectelor semantice în atlasele regionale la care ne-am referit anterior a avut ca model felul cum a procedat Emil Petrovici în puținele cazuri similare din ALR II; de exemplu, în textul MN în care sunt înregistrate răspunsurile la întrebarea, cuadruplă, „Dintre cuvintele BURTĂ, FOALE, PÂNTECE, RÂNZĂ, pe care le cunoașteți și ce înseamnă fiecare?”, întreg materialul este înregistrat (și prin corelarea cu răspunsurile la alte întrebări) în ordinea punctelor de anchetă, de la 2 la 987 (ALR 1040: 39).

4.2. Cu diferențe pornind de la tipologia răspunsurilor, dar și de punere în pagină, atlasul regional al Transilvaniei și cel al Moldovei și Bucovinei au optat, în textele de tip MN publicate, pentru o prelucrare logică a materialului, realizând, în funcție de rezultatele anchetelor, adevărate sinteze semantice: în general, diferențele se referă la statutul conferit secțiunii numerotate cu [II]. Este cunoscut faptul că, pe hărțile „analitice”, această secțiune cuprinde continuarea răspunsurilor notate pentru noțiunea urmărită în punctele de anchetă de pe hartă (așadar material „brut”), în secțiunea [III] fiind notate comentarii ale redactorilor asupra înregistrărilor, de diferite categorii: observații privind ansamblul răspunsurilor și/sau „conduita”, respectiv reacții ale subiecților în cursul anchetei, corelații, de interes tematic, cu diverse hărți, eventual considerații privind interpretarea răspunsurilor etc.; așadar această secțiune este una „exegetică”.

4.2.0. În redactarea textelor de tip MN „semantice”, în atlasul Transilvaniei, ca formulă de sistematizare performantă, secțiunea [II] a fost segmentată, de regulă, în două subsecțiuni: sub *A* au fost date „Formele” (deci materialul „brut”), iar sub *B* „Sensurile”, secțiunea [III] păstrându-și profilul la care ne-am referit anterior. În atlasul Moldovei și Bucovinei găsim tratări diferite, în funcție de informațiile puse la dispoziție de materialul colectat. Considerăm că formula „ideală” din punct de vedere lexicografic este aceea în care secțiunea [III] este rezervată sistematizării, exegetice, de tip lexicografic, a semnificației termenilor înregistrați ca răspunsuri la întrebările [D]. În situațiile în care răspunsurile nu oferă posibilitatea sistematizării de acest tip, sensurile cuvintelor înregistrate se dau, totuși, sub II, în funcție de variantele fonetice și morfologice ale acestora (vezi, *infra*, sensurile verbului din enunțul „sog [pâinea]”), respectiv după delimitarea unor grupuri semantice de bază (pentru „Sensurile cuvântului *runc*”); în ambele cazuri au fost prezentate, în întregime, răspunsurile date de subiecți (inclusiv formulările acestora privind semnificația termenilor).

Notăm și faptul că, la fel ca și la redactarea hărților „analitice” și a textelor MN în care sunt date răspunsurile la întrebări „indirecte”, am introdus, începând cu ultimul volum (2014) o nouă secțiune, [IV], în care am făcut corelații cu texte „dialectale” din volumele publicate de noi în care apar termenii respectivi, sau cu fotografiile ale „realiilor” publicate în cuprinsul acestor volume.

4.2.1. Modelul prelucrării optime a răspunsurilor la întrebări de tip semantic în atlasul Transilvaniei poate fi urmărit în cele câteva exemple pe care le prezentăm, rezumativ:

[a] Pentru o comparație directă, rezumăm tratarea răspunsurilor pentru TUFĂ (ALRR–Trans. 2006: 306):

- [II] A. *Formele*: (prezentarea obișnuită; opt intrări);
- [II] B. *Sensurile*: „alun”(se dau pct. respective); „grup de lăstari care cresc dintr-o rădăcină” (se dau pct. respective); „alun” + „grup de lăstari care cresc dintr-o rădăcină” (la fel); – [= nu s-a înregistrat sensul], un plasament surprinzător al acestei situații pentru pct. 288, care putea fi lăsată la sfârșit); „grup de lăstari care cresc dintr-o rădăcină” + „grup de tulpini care cresc laolaltă, apropiate (cartofi, fasole, urzici etc.)” (se dau pct. respective); „fag” [?] (pct. 407); „fagul cu trunchi scurt, de până la 2–3 metri și cu coroană bogată” (pct. 426).

[b] Răspunsuri la î. [1290] CODRU („les sens du mot *codru*”; *ibidem*: 298), sub II:

- [A] *Formele*: (prezentarea obișnuită; 12 intrări);
- [B] *Sensurile*: au fost ierarhizate în nu mai puțin de 29 de intrări, „pădure” fiind cel mai obișnuit sens atribuit cuvântului respectiv; numeroase formulări se referă la același sens, în construcții în care termenul este urmat de determinări diverse („mare”, „bătrână”), unele aleatorii, cum ar fi „pădure rărită, frumoasă”, „~, dar și poiană”, sau „pădurice mai mică”, „poiană în mijlocul pădurii”, „fânaș natural, lângă pădure” etc.

4.2.2. Dispersia semantică descrisă mai sus privind utilizarea unui cuvânt din inventarul limbii literare, dar care poate avea un statut aparte în limbaje specializate („tehnolecte”), reflectate de idiolecte, este una ușor de înțeles și, de fapt, prin anchetele dialectale se urmărește *vorbirea*, și nu conformitatea, în raport cu norma.

4.3. În atlasul regional al Moldovei și Bucovinei, pentru textele MN de tip semantic, după experiența primului volum privitoare la redactarea hărților „semantice”, cu prezentarea sensurilor în funcție de ordinea punctuală a cuvintelor/formelor înregistrate (cf. NALR–Mold.Bucov. 1987, harta 76, VINTRE „bas-ventre”), am avut ca reper schema sistematizării tipologice a răspunsurilor, aplicată la hărți de tip „analitic”.

4.3.1. Ca prototip pentru formula de sistematizare „ideală”, trimitem, de exemplu, la NALR–Mold. Bucov. 2007, harta 242, „Ce înțelegeți prin cuvântul PĂCURAR?”, pentru care, după înregistrarea, sub II, a variantelor de pronunțare a termenului în toate punctele din rețeaua de anchetă, sensurile atribuite acestuia de subiecți apar sistematizate, sub III, în cinci grupe, de la „cioban” (cu numeroase subdiviziuni), la [pl.] „Păcurari, numele unei străzi din Iași”.

4.3.2. Formulele aplicate în textele MN de tip semantic din atlasul regional al Moldovei și Bucovinei, ilustrând viziunea de prelucrare lexicografică a materialelor din anchete, sunt cele pe care le prezentăm în continuare.

[a] Sinteze semantice propriu-zise, posibile datorită rezultatelor anchetei, ca în situațiile următoare:

– Răspunsuri la î. [662] SCHELĂ² („les sens du mot *schelă*”); întrebarea este formulată astfel: „La ce (mai) spuneți schelă?” (prin comparație cu întrebarea precedentă, referitoare la construcția auxiliară provizorie servind ca suport muncitorilor ce lucrează la înălțime). Iată structura acestui text MN (NALR–Mold. Bucov. 1997: 258):

– Sub II: se dă materialul lexical și fonetic „brut”, în ordinea frecvenței apariției variantelor înregistrate (*șk'eli*; *șt'eli*) și a numerotării crescătoare a punctelor de anchetă;

– Sub III: sunt distinse patru categorii de semnificații, pe care le rezumăm: A. „construcție, eșafodaj” (cu subclase cum ar fi „pe care lucrează zidarii”; „suport pentru cei care clădesc fânului”; „cadru de lemn ce se pune pe coșul carului la transportul fânului”; „amenajare la săpături în pământ”; B. „loc amenajat” („la malul apei” / „pentru plute”; „în pădure, pentru fixarea grămezilor de lemne”; C. „punte mobilă folosită pentru descărcarea mărfurilor (de pe nave; din vagoane de cale ferată)”; D. senzuri diverse, printre care „depozit”, „instalație în formă de scară”, dar și „petrecere deșănțată, în casa unei femei ușuratece” și, în sfârșit, valoarea de toponim a cuvântului.

N.B. Nu am putut face o comparație cu alte atlase întrucât, spre surprinderea noastră, răspunsurile la întrebarea pentru SCHELĂ² lipsesc atât din atlasul Maramureșului, cât și din cel al Transilvaniei, deși, în acesta din urmă, vol. III, p. 12, în nota de sub III, la harta 264, SCHELĂ (la zidărie)¹, î. [662], se compară unul dintre termenii obținuți în anchetă cu rezultate ale răspunsurilor la î. [663], referitoare la SCHELĂ²!

Pentru comparația deja amorsată, trimitem, rezumativ, și la răspunsurile pentru î. [1325] TUFĂ („La ce ziceți *tufă*?”; NALR–Mold. Bucov. 2014: 289–291!):

– Sub II, ca material lexical și fonetic „brut”, au fost înregistrate informațiile obținute de la fiecare subiect din cele 210 pct. de anchetă, însoțite de comentariile acestora privind sensul cuvântului;

– Sub III, ca „exegeză” semantică a redactorilor, sunt distinse șapte grupuri de senzuri; de exemplu, pentru sensul 1, „arbust”, sunt marcate particularizări de tipul „de alun”; „de vie”; „de răchită”; „de lozie”; „de coacăze”; „de salcie”; „de *păltinele*”; „de măceș”; „de trandafir”; „de corn”; „de lemnul-Domnului”; „de cătină”; „de *cacadâr*”; „de ienupăr”; „de liliac”; „de *mustereț*”; „de sânger”; „de păducel”. Sau, „grupul de tulpini care cresc dintr-o rădăcină comună” (sensul 5) poate fi „de fasole”; „de spini”; „de buruieni”; „de cartofi”; „de urzici”; „de *tarahon*”; „de leuștean”; „de pelin”; „de mazăre” etc.

[b] Sistematizările semantice parțiale, în funcție de materialul rezultat din anchetă, se prezintă în două ipostaze, ca grupare după distingerea sensurilor de bază, sau în formula de tip MN cu răspunsuri la întrebări indirecte (cf. § 4.2.0).

[b¹] Distingerea sensurilor de bază, în cadrul prezentării, sub II, a materialului „brut”:

Răspunsuri la î. [1326] RUNC („les sens du mot *runc*”):

– *runc* a fost recunoscut de cei mai mulți dintre subiecții care au răspuns la întrebare doar ca prezent în toponime locale (diviziunea A de sub II); unii l-au identificat și ca entopic (B), termenul fiind explicat de aceștia destul de imprecis pentru a permite o sistematizare semantică propriu-zisă (NALR–Mold. Bucov. 2014: 291–292).

De altfel, o situație asemănătoare întâlnim și în atlasul regional al Transilvaniei, care notează, majoritar, absența termenului; se consemnează ca sensuri, punctual, doar „lovitură” (?), respectiv „poiană mică într-o pădure”, iar sub III i se înregistrează apariția „în nume topice” (ALRR–Trans. 2006: 306).

În sfârșit, este de menționat și faptul că termenul *runc* este unul cu un statut aparte în inventarul limbii comune: în DLR 1975, s.v., definiția acestuia este destul de puțin precisă: „loc într-o pădure unde copacii au fost tăiați/doborâți de vânt, care se pășunează” etc.

[b²] Redactarea în formula de text tip MN cu răspunsuri la întrebări indirecte, sub II, ca material „brut”:

Răspunsuri la î. [1436] SOG (pâinea) („j’arrondis un morceau de la pâte déjà pétrie dans le pétrin”); formularea întrebării: „Ziceți «eu sog» (pâinea)? Ce înseamnă când spuneți «(eu) sog (pâinea)?»”:

– sensurile, uneori doar simple „tatonări”, apar prezentate în succesiunea frecvenței formelor obținute de la subiecți, fiind urmate de explicații sau numai aproximări cu privire la uz: tipul „sugesc” (pct. 476: „dau pâinea prin făină înainte de a o pune în tavă”; 477: „se mai frământă puțin aluatul ca să se mai întărească”; 479..., 488..., 488..., 496..., 554..., 625), „sogesc” (urmează pct.), „stugesc” (la fel), „sulgesc” (la fel) (NALR–Mold. Bucov. 2014: 325). Notăm și faptul că, în mai mult de jumătatea punctelor anchetate din rețeaua atlasului Moldovei și Bucovinei, însuși termenul respectiv nu era cunoscut. Prin comparație cu prezentarea „linară” (punct cu punct, în ordinea strict crescătoare a punctelor de anchetă), acest tip de redactare reprezintă, totuși, o minimă sistematizare.

5. Din perspectiva preluării informațiilor pentru demersul lexicografic, o primă formă de verificare a funcționalității redactărilor de tip „sinteză” a textelor MN în atlasul regional al Moldovei și Bucovinei o reprezintă confruntarea acestora cu structura adevăratei „scheme” de tratare lexicografică, în articolele din „Indicele de cuvinte și forme” ale fiecărui volum din *Atlasul* nostru, alcătuite pentru oricare din cuvintele-bază la care ne-am referit anterior. Astfel, sistematizarea articolelor din *Indice* are ca punct de plecare sinteza MN, completată, aici, cu datele din alte surse, reprezentând alte texte MN, privitoare la termeni din același grup onomasiologic, sau diferite hărți. Sunt constatări ce se pot face, de exemplu, pentru termenii *schelă* (însoțit de variantele *schele*, *șcheală*, *șchelă*, *șchele*; NALR–Mold. Bucov. 1997: XXX) sau *tufă* (pentru care se consemnează peste douăzeci de sintagme, începând cu *tufă de arin* și ~ *de barabule*, până la ~ *de trandafir* și ~ *de vie*;

idem 2014: LXIII). De altfel, aceeași este situația și pentru alte atlase regionale; cf., de exemplu, schemele de articole din „Indicele alfabetic al termenilor” de la vol. IV al atlasului regional al Transilvaniei pentru cuvintele *codru* sau *tufă* (ALRR–Trans. 2006: 298, respectiv 306).

6. Fișarea experimentală, de tip lexicografic, a unor texte de tip MN elaborate după grile cu optică generală de sistematizare conduce spre concluzia că abordările respective constituie adevărate materiale „prefabricate” pentru redactarea revizuită a articolelor corespunzătoare din DLR. Dintr-o perspectivă mai largă, ne referim, de exemplu, la preluări „cumulative” din atlasul regional al Olteniei (cf. § 2.2.2.1 [b]), dar și din alte atlase (§ 2.2.3), la soluții din atlasul regional al Maramureșului cum sunt „literarizarea” termenilor reprezentând răspunsuri unice sau majoritare (§ 3.1 [a], [b]), sau la grupări ale răspunsurilor pe criterii fonetice și/sau lexicale, în atlasul regional al Moldovei și Bucovinei (§ 3.2.1–3.2.2). Avem însă în vedere, în special, sintezele din perspectivă semantică din atlasul Transilvaniei (§ 4.2.1) și din cel al Moldovei și Bucovinei (§ 4.3.1 [a], [b¹]). Dacă la acestea adăugăm confruntarea, deosebit de utilă, dintre textele MN și articolele din indici, care facilitează documentarea lexicografică, avem convingerea că am adus argumente privind importanța utilizării rezultatelor obținute în cercetările de geografie lingvistică (avem în vedere, bineînțeles, și hărțile lingvistice) pentru redactarea articolelor din forma revizuită și actualizată a *Dicționarului-tezaur* al Academiei Române.

II. Problema „literarizării” așa-numitelor „texte dialectale” în varianta revizuită a DLR²

0.1. Terminologie. Atunci când, în proiectarea formei revizuite și actualizate a DLR se discută despre utilizarea, pentru documentare suplimentară, a corpusurilor de texte înregistrate și publicate de dialectologi (în special în cadrul programelor naționale NALR și ALRR), printre rezervele exprimate este și aceea că respectivele texte sunt „dialectale”, așadar ar privi studiul variației diatopice a dacoromânei și nu ar interesa actualizarea articolelor din dicționarul tezaur (cf. și I § 0.2).

În realitate, așa cum am arătat și altă dată (Dumistrăcel 2014: 120), adjectivul respectiv caracterizează doar una dintre trăsăturile textelor publicate în urma înregistrărilor din anchetele dialectale. Ținând seama de elementele de bază ale întreprinderii, suntem, de fapt, în prezența unor texte *orale* (de vreme ce se înregistrează un anumit «canal», vorbirea), ce trebuie recunoscute, din perspectiva «mesajului», ca *etnotexte*, respectiv *sociotexte* (ultimul aspect exemplar ilustrat,

² Această secțiune din articolul de față are la bază comunicarea intitulată *Preluarea, adaptarea și literarizarea textelor orale în registru dialectal în Dicționarul limbii române al Academiei*, prezentată de aceiași autori la masa rotundă „Probleme ale literarizării textului dialectal”, din cadrul Simpozionului Internațional de Lingvistică, ediția a VI-a, al Institutului de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, 29–30 mai 2015.

de pildă, încă de culegerea *Graiul nostru*, vol. I, 1906), și, numai din punctul de vedere al «codului», ca *texte dialectale*, trăsături cărora li se poate adăuga, pentru faza publicării, caracteristica de *texte transcrise fonetic*.

În legătură cu aceste distincții terminologice, trebuie reținut și faptul că prima inițiativă de gen din România a fost prezentată de Al. Rosetti, în „Bulletin linguistique”, 1933, drept înregistrare de „textes oraux”, sintagmă folosită apoi ca titlu pentru o serie de studii publicate sub semnătura lui Dumitru Șandru în revista respectivă.

Și, de fapt, textele „orale” din corpusurile publicate de dialectologi au fost cu succes utilizate nu numai pentru studiul coordonării „în dacoromâna vorbită” (Magdalena Vulpe), respectiv a subordonării „în vorbirea populară românească” (Sabina Teiuș), ci și din perspectiva pragmaticii (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Magdalena Manu Magda), aspecte asupra cărora ne-am oprit pe larg, discutând problema utilizării textelor orale în registru dialectal ca date pentru exegeze lingvistice (Dumistrăcel 2014: *passim*). În aceste condiții, surprinde orice îndoială în ceea ce privește necesitatea și importanța folosirii textelor în discuție, ca informație și enunțuri, în redactarea DLR (asupra proiectului privind includerea lor în *Bibliografia* lucrării, cf. supra A. § 0.2).

0.2. Antecedente. Fiind vorba despre continuarea seriei Pușcariu a DLR, trebuie să reamintim și faptul, important, că surse similare au fost utilizate, în mod firesc, în seria la care ne-am referit; este destul să menționăm doar monografiile interdisciplinare cum sunt cele semnate de Ovid Densusianu, Tache Papahagi, Victor Păcală, Sofronie Liuba și Aurelie Iana etc., la care putem adăuga culegerea „Graiul nostru”, dar și texte și glosare publicate în „Grai și suflet”, „Bulletin linguistique” și altele. Se impune evidența că textele orale publicate de dialectologi în ultimele șapte decenii se prezintă, ca profil și valoare documentară, cel puțin la nivelul surselor de tipul celor pe care, selectiv, le-am citat anterior. Or, nu credem că, pentru o eventuală „uniformizare”, s-ar putea opta pentru eliminarea informațiilor din lucrări publicate în secolele al XIX-lea – al XX-lea. De fapt, în principiu, în aceeași măsură se pune și problema utilizării informațiilor de pe hărțile atlaselor lingvistice, ca și din textele de tip MN, de care ne-am ocupat în prima secțiune din acest articol (A).

0.3. Acceptând ideea că se va ajunge la încheierea că *textele orale în registru dialectal* (în continuare: TOD) au deplin drept de cetate printre sursele documentare ale DLR, o problemă de principiu care se pune imediat este aceea a măsurii în care preluarea unor enunțuri din acestea și reproducerea lor ca citate ilustrative în articolele dicționarului vor răspunde necesității de a ilustra variația diatopică a dacoromânei, dat fiind faptul că normele de redactare ale acestuia prevăd folosirea unor paranteze privind circulația limitată a unor cuvinte, variante sau forme, de tipul (Ban.), (Bucov.), (Mar.), (Mold.), (Munt), (Olt.) și (Transilv.), ca să nu mai vorbim de indicația (dial. = dialectal). În aceste condiții, considerăm

că este greu de acceptat ca, după marcaje diatopice de acest fel, în corpul unui articol să apară citate în care trăsăturile regionale prezente în izvoare să fie ignorate, într-o măsură mai mare sau mai mică, utilizatorului livrându-i-se un enunț în limba literară. Pe de altă parte, intervine și faptul că în volume din seriile DA și DLR, când, având statutul de citate, au fost preluate enunțuri din surse de tipul la care ne-am referit imediat *supra*, a fost frecvent reprodus aspectul regional/dialectal din publicația respectivă, indiferent de sistemul de transcriere folosit de autorii studiilor (aspect la care ne vom referi și în cele ce urmează).

0.4. De altfel, opțiunea respectivă este chiar una fundamentată printr-un paragraf din secțiunea intitulată „Câteva îndrumări pentru folosirea Dicționarului”, ce urmează *Introducerii* la DLR 1965–1968: XVIII, sub forma unei liste de „*Semne speciale* folosite pentru a reproduce pronunțarea unor cuvinte regionale apărute în izvoare”. Aici apar numai o parte din literele care nu se găsesc în grafia „oficială” a limbii române, cum sunt:

- literele ce reprezintă convenții ad-hoc pentru reproducerea pronunției literare, de tipul *ê/ĝ*, pentru grafiile *c/g + e, i*, dar reprezentând și africativizarea dentalelor *t/d* sau reflexe ale palatalizării bilabialelor *p, b*;
- *k'/g'* pentru grafiile *che/chi*, respectiv *ghe/ghi* sau reflexe ale palatalizării bilabialelor *p, b*;
- literele cu semne diacritice pentru pronunții dialectale sau regionale propriu-zise, de tipul *š/ž, ș'* (lipsește „perechea” sonoră: *j ĵ*), *t'/d', n', l'*;
- *k'/g', h'*, reprezentând rezultatul palatalizării bilabialelor *p/b + i*, respectiv al labiodentalei *f*;
- semne marcând deschiderea vocalelor etc.

Observăm, în primul rând, că toate caracterele grafice cu diacritice la care ne-am referit inițial au fost preluate chiar din sistemul de transcriere fonetică al ALR, cu o singură excepție, *ŭ*, redând un „timbru rotunjit al consoanelor finale, în *bradŭ* «brad»”, această grafie prezentă în sistemul de transcriere fonetică utilizat, de exemplu, în *Graiul nostru* (unde, în schimb, apare și *î*, absent din lista DLR). În al doilea rând, remarcăm imprecizia formulării introductive din DLR: nu este vorba de sunete ce apar „în pronunțarea unor *cuvinte regionale*”, ci, în principiu, în pronunțarea oricăror cuvinte din TOD.

0.5. Ținând cont de îndreptățite puncte de vedere exprimate în favoarea simplificării transcrierii, exprimate de Andrei Avram (la care găsim frecvent referiri la distincția ce trebuie făcută între „literarizare” și „literalizare”, precum și la exegeza privitoare la această problemă; cf. Avram 2014: *passim*), în continuare, atunci când analizăm modul cum au fost reproduse în volume din DA și DLR citate din surse cu profil dialectal ne interesează problematica recunoașterii, în redactarea articolelor din seria revizuită a DLR, a statutului TOD, din perspectiva alegerii, oricum simplificate, a fonetismelor capabile să reflecte, la diferite niveluri,

specificul local al citatelor ilustrative. Precizăm, totodată, că nu ne-am propus recomandarea *anumitor norme de transcriere*, ci doar facilitarea opțiunilor, printr-o prezentare sumară și prin analiza, la același nivel, a resurselor.

0.6. Observații generale privind transcrierea fonetică, punctuația și grafia. Problema sistemelor diferite de transcriere (fonetică) intervine în special în ceea ce privește textele din surse de tipul celor la care ne-am referit în § 0.2 (în continuare [α]), dar există diferențe de redare a fluxului vorbirii și în ceea ce privește convențiile grafice chiar în TOD din corpusuri în care se folosește sistemul de transcriere al ALR [β]. Astfel, în ALRT II, TD–Olt. sau Teaha CN [β¹], se folosește punctuația și ortografia scrierii oficiale, cu prezența virgulei, a punctului, a majusculilor etc., pe când în Porțile de Fier, TD–Munt., TD–Mold. Bucov., Bistr.N., Marin–Mărgărit, s-a adoptat sistemul cu „bare oblice” (care marchează unități intonaționale vs. unități semantico-sintactice; cf. § 2.1.5.3), după cum s-a renunțat și la majusculă etc. [β²]. Or, în volume din DA și DLR, sunt preluate enunțuri atât din surse din categoria [α], a căror reproducere nu poate fi modificată, cât și din categoriile [β¹] și [β²], situație în care, pentru nivelul DLR, cu cititori de diferite formații culturale, ne pare convenabilă adoptarea soluției din [β¹].

1. Constatări privind preluarea și reproducerea TOD în DLR

Pe baza documentării pentru discuția de față am constatat, în primul rând, că, în asigurarea bazei de date pentru redactarea DLR, nu se poate vorbi de respectarea unei conduite precise în ceea ce privește fișarea regionalismelor: din surse de profil regional ce fac parte din bibliografia dicționarului nu au fost extrase cuvinte care este evident că interesau, și nu numai din textele propriu-zise, ci chiar nici din glosarele lucrărilor respective. Prezentăm câteva situații:

- În DLR X/5, nu figurează verbul (a) *stutăi* „a asmuți”, înregistrat de D. Șandru 1937: 145, pentru Valea Almăjului, în enunțul „m-o stutăit ku kîniy” (propunere de literarizare: „m-o stutăit cu cîni”); de remarcat că „Bulletin linguistique”, revista în care este publicat studiul lui D. Șandru, figurează în *Bibliografia DLR*;
- În DLR XIV, nu figurează subst. *zeceľnic* explicat „posesor de zece prăjini de pământ” în glosarul de la vol. II din *Graiul nostru*; ambele volume din această culegere figurează, de asemena, în *Bibliografia* menționată.

Mai important este faptul că, în ceea ce privește „literarizarea”, în pofida acelorași norme generale, se procedează cu totul diferit, de la caz la caz (eventual de la volum la volum sau de la o echipă de lucru la alta), rezultatele, diferite, fiind „omologate” de comisia de revizie finală – dacă în atribuțiile acestei comisii intră și o obligație de acest gen.

1.1. Pentru afirmația precedentă, prezentăm cazuri opuse de tratament ([a] și [b]).

[a] preluare maximum literarizată:
textul

„Fășe đj cuoǵă đe ánin fárbă nágră...; đj cuoǵă đe frásín,... vínătă” (ALRT II: 3)

este reprodus sub forma

„Face de coajă de anin farbă neagră...; de coajă de frasin,... vîntă” (DLR XIII/3, s.v. *vînt*).

[b] Pe de altă parte, constatăm preluarea cvasi-integrală, neselectivă, a semnelor privind trăsăturile populare sau dialectale, în cazuri cum sunt următoarele:

[b¹] textul

„De ț-o diot^{k'} at boreasă cu ot^{k'} i mnerîi... Nimnică să nu-s^t h'ijě (ALRT II: 154)

este preluat sub forma

„De ti-o diot'at boreasă cu ochi [sic!] mnerîi... Nimnică să nu-s hiie” (DLR VI, s.v. *mieriu*);

[b²] textul

„Ți-oî arunca/ În nîjlocu stîniî,/ În zburdu oilor,/ Și-n zocu neilor” (GRAIUL, I: 298)

este preluat sub forma

„Ți-oi [sic!] arunca în nîjlocu stâniî, În zburdu oilor, Și-n zocu neilor” (DLR XIV, s.v. *zburdă*).

Pentru cazuri în care se procedează la literarizare, concludent este felul cum se reflectă cunoștințele lexicografului în ceea ce privește valoarea semnelor ce marchează pronunții dialectale sau regionale.

Ca exemplificare, prezentăm, în continuare, următoarele două situații:

[c] un *i* (semivocalic), dintr-o pronunție cu diftongare „țărănească”, este interpretat ca plenison, ceea ce duce la forme literarizate false.

[c¹] textul

[o femeie duce] „o uălă cu apă ș-o straiță cu n^u ouă colăcúț, vămierⁱ, și nuouă luminúță [...]” (ALRT II: 36)

este transpus astfel:

„O femeie duce o oală cu apă ș-o straiță cu nouă colăcuți, vămieri și nouă luminuță” (DLR XIII/1, s.v. *vămier*, ‘colac mic care se dă de pomană la înmormântare’; de la *vamă*).

S-a obținut, astfel, un cuvânt trisilabic **vămier*; de fapt, forma de plural în graiul din Crișana este bisilabică.

[c²] textul

„cîn vedîa pe síneva venînd pe drum [...] da vîestă la oameni care munșă (GRAIUL, I: 5–6)

este transpus astfel:

„Cîn' vedea pe cineva venind pe drum..., da viestă la oamenii care muncea” (DLR XIII/2, s.v. *veste*).

În felul acesta, s-a obținut un cuvânt trisilabic; transcrierea literarizată a cuvântului la care ne referim trebuie să fie *vestă*;

[d]^u (final, a fon), este interpretat ca vocală plenisonă;
textul

„îi pre verd'îóc grîuu vost^u, maî lăsă-l să se cuacă” (Teaha CN: 280)

este transpus astfel:

„Îi pre verdioc grîuu vostu, mai lasă-l să se cuacă” (DLR XIII/2, s.v. *verdioc*);

or, adjectivul posesiv, în graiul crișean, se pronunță *vost* (monosilabic), nu *vostu*.

1.2. În expunerea de față, pentru discuția anunțată, selectăm, ca și până acum, exemple doar din câteva izvoare de TOD, reprezentând folosirea sistemelor de transcriere de tipul [α] (GRAIUL, BL – Șandru) și de tipurile [β¹] (ALRT II, TD Olt., Teaha CN) și [β²] (TD–Munt., TD–Mold. Bucov.).

2. Examinarea nivelurilor de reprezentare a trăsăturilor fonetice care ilustrează vorbirea „populară”, „regională” și „dialectală”

2.0. Pentru completarea bazei documentare a DLR în ceea ce privește TOD avem în vedere și excerptarea altor corpusuri recente, dar analiza de față pornește, în primul rând, de la culegerile realizate în cadrul programelor NALR și ALRR. Dat fiind locul important pe care îl ocupă acestea, în general, în literatura și în exegeza de specialitate de astăzi, termenul nostru de referință îl reprezintă sistemul de transcriere fonetică al *Atlasului lingvistic român*, adică cel implementat de Pușcariu – Pop – Petrovici de la primele publicații din acest prim proiect național, sistem prezentat în tabelele care însoțesc fiecare volum de hărți și de texte din seriile ALR I, ALR II, NALR și ALRR (Bistrița-Năsăud, Porțile de Fier etc.), pentru texte cu transcrierea de tip [β¹]. Pentru texte cu transcrierea de tip [β²], începând cu TD–Munt. I 1973: XVII–XVIII, XXVII, lista a fost completată cu indicațiile privind folosirea „barelor oblice”.

Reprezentând, de la începutul investigațiilor pentru seriile NALR și ALRR, „abecedarul” de instruire a anchetatorilor, aceste liste capătă statut de LEGENDA, adică de adevărată cheie de lectură pentru orice utilizator al hărților și al textelor de tip MN, respectiv al TOD, dar devine un ghid indispensabil pentru preluarea și transliterarea enunțurilor din astfel de izvoare de către lexicograf. Ignorarea lor, în lipsa instruirii speciale a lexicografilor, sau neglijarea lor pot duce la anomalii privind rezultatele literarizării, așa cum s-a putut constata mai sus, în analiza diftongării „țărănești”, a lui -u /final/ etc.

2.1. Secțiuni. Lista pe care o discutăm, intitulată *Transcrierea fonetică*, are secțiunile următoare: prima, fără titlu, [A], cuprinde inventarul tuturor literelor folosite în transcrierea fonetică a atlaselor, inclusiv a celor utilizate cu semne diacritice, de la *a* la *z*; [B] „Semne diacritice”; [C] „Alte semne”; [D] „Prescurtări”. Pentru discuția de față, pornim de la fapte cu caracter grafic general și de la cele care reprezintă simboluri în legătură cu defășurarea anchetei, utile pentru interpretarea felului cum este reflectată și redată vorbirea, pentru a ajunge la cele care reprezintă fapte de transcriere fonetică propriu-zisă în legătură cu sunetele. Ca punct de referință, pornim de la ALRT II: IX–XIV.

2.1.1. În afara abrevierilor curente din lucrările de lingvistică (privind categorii gramaticale, idiomuri etc.), din secțiunea [D] sunt de reținut, pentru elemente ale paraverbalului, [AL] „formă rostită *allegro*” și [L] „formă rostită *lento*”; paralel, ca semne convenționale-simboluri privind reacții ale subiecților la întrebarea anchetatorului și la intervenții, respectiv observații ale acestuia, apar: [ε] „arată că informatorul a ezitat înainte de a da forma pe care o reproducem”; [k] „pus înaintea unui cuvânt arată că informatorul s-a corectat”; [σ] „pus înaintea unui cuvânt arată că anchetatorul a sugerat cuvântul”; [R] „formă recentă”. Menționăm că, pe parcurs, în ceea ce privește intervențiile anchetatorului, s-a adăugat [ρ], pentru a marca revenirea asupra întrebării, insistența anchetatorului, iar în ceea ce privește indicarea vârstei ori sexului utilizatorilor unui cuvânt sau unui fonetism, [T] „tinerii”, [V] „vechi”, [B] „bătrâni”; [F] „femeile”, majoritatea preluate din inventarul de semne și simboluri de la volumele de hărți. S-au adăugat și alte simboluri: # [= termenul întreg nu există], ∞ [= obiectul sau obiceiul nu există în localitate), * [= informator ocazional].

2.1.2. Cele mai multe dintre „semnele” din secțiunea [C] reflectă preocuparea de *prevenire* a lectorului: exactitatea formelor aparent aberante, pronunții indistincte, pronunțarea într-un singur grup fonetic a două sau mai multe cuvinte deosebite în scrierea obișnuită (fenomenul de *sandhi*); în sfârșit, simbolul [!] este întrebuițat pentru a indica „îlăritatea” subiectului sau a celor de față în timpul anchetei în legătură cu fapte înregistrate ca atare.

2.1.3. În secțiunea [B] sunt inventariate semnele diacritice ce însoțesc literele obișnuite ale alfabetului limbii române, în transcrierea fonetică, pentru a marca pronunții în special dialectale, dar și articulări „normale” ori chiar accidentale.

2.1.3.1. În ceea ce privește vocalele: nazalitatea și afonia (în diferite grade); grade ale închiderii și deschiderii; caracterul semivocalic; diftongii cu elemente egale; accentul (principal, secundar, dinamic); lungimea și scurtimea; nuanțe vocalice intermediare.

2.1.3.2. În ceea ce privește consoanele: gradul palatalizării; articularea incompletă a nazalelor.

2.1.3.3. Pentru vocale și consoane: gradul de perceptibilitate.

Menționăm că „semnele” respective, de interes deosebit pentru foneticieni, reprezintă, cumva, scoaterea în factori comuni a celor întrebuițate în redarea pronunțiilor dialectele a consoanelor din secțiunea la care ne referim în continuare.

2.1.4. Cea mai cuprinzătoare secțiune a listei pe care o prezentăm, tot sumar, o constituie tabelul [A], tinzând spre complet, al sunetelor ce reflectă variația diatopică a limbii române, ordonat după lista alfabetului românesc, căreia i s-au adăugat, ad-hoc, câteva litere împrumutate din alte alfabetice; o situație specială: sunt inserate și litere ale alfabetului grecesc, pentru reproducerea unor sunete din dialecte din sudul Dunării (de tipul δ , γ , ρ).

Menționăm, pe de altă parte, că pentru fiecare literă de bază sau cu diacritice este dat corespondentul „cel mai apropiat” din sistemul de transcriere fonetică propus de Daniel Jones în 1928 și omologat de „Association Phonétique Internationale” și, de asemenea, faptul că prezentăm cele mai importante nuanțe de pronunție, numai pentru anumite litere marcate cu anumite diacritice (necuprinse în secțiunea [B]) care pot provoca dificultăți de interpretare lectorului nespecializat în fonetică.

2.1.5. Ne oprim numai asupra unora din cele mai importante nuanțe de pronunție și doar pentru anumite sunete, marcate prin litere cu anumite diacritice (necuprinse în secțiunea [B]) care pot provoca dificultăți de interpretare lectorului nespecializat în fonetică. Avem în vedere litere cu diacritice fără corespondent grafic în scrierea normală, după ALRT II, dar și pentru alte situații (marcate cu +), care nu sunt cuprinse în „Transcrierea fonetică”, ci pot fi recunoscute în descrierea trăsăturilor fonetice ale unor graiuri. Precizăm, totodată, că selecția pe care o prezentăm în continuare, cu titlul de exemplificare, are în vedere următoarele fapte:

– în principiu, situațiile de interpretare și de transcriere care intervin în ceea ce privește palatalizarea consoanelor în graiurile din Moldova, menționând faptul că un tablou de ansamblu în ceea ce privește acest fenomen, după amănunțite discuții din corpul studiului, a fost realizat de Avram 2014: 16–17, autor care pune accent pe identificarea etimonului regionalismului;

– nu interesează, aici, de exemplu, nuanțele de închidere a unor vocale (*e* sau *o*), nazalizarea vocalelor, respectiv anumite grade și nuanțe de înmuiere și palatalizare a dentalelor, velarizarea consoanei *n* etc., situații în care sunetul de bază este ușor recunoscut, indiferent de semnele diacritice care însoțesc litera.

2.1.5.1. Vocale:

ă → [e] „cea mai deschisă vocală din seria anterioară... în bucovineanul *păle* = *piele*”

ö = „vocală anterioară labială, cu deschidere mijlocie... în ung. *cör* ‘cerc’

ü = „vocala cea mai închisă din seria anterioară labială; în magh. *fül* ‘ureche’

2.1.5.2. Consoane:

ê → [ce], în munt. *êcer* = *cer* (dar și *êine* = *cine*)

č → [c + e, i], în maram. *čăr* = *cer*, *čînč* = *cinci*

ć → [t + e, i], în băn. *fraće* = *frate*, *ćinăr* = *tânăr*

- +*ĉ* → [*che, chi*], în *veĉe* = *veche*, *oĉ* = *ochi*, în graiuri din Transilvania
đ → [*z*], în mold. *đîc* = *zic*
ĝ → [*ge, gi*], în munt. *ĝer* = *ger*, *ĝinere* = *ginere*
+i \hat{g} → [*d + ęa*], în transilv. *ĝal* = *deal*
+i \hat{g} → [*ghe, ghi*], în *ĝem* = *ghem*, *ĝimpe* = *ghimpe*, în graiuri din Transilvania
ğ → [*g + e, i*], în maram. *ğăr* = *ger*
+i g' → [*b + i*], în mold. *g'ini* = *bine*
+i g' → [*v + i*], în mold. *g'ițâl* = *vițel*
χ → [*h*], în munt. *χaină*
+i h' → [*f + i*], în mold. *h'ir* = *fir*
k' → [*p + i*], în mold. *k'ișor* = *picior*
+i n' → [*m + i*], în mold. *n'ic* = *mic*
+i s → [*f + i*], în maram. *sir* = *fir*
ș → [*ĉ*], în mold. *fași* = *face*
ș → [*f + i*], în mold. *șir* = *fir*
ś → [*ĉ*] în băn. *śinś* = *cinci*
y → [*v + i*] în mold. *yin* = *vin*
+i z → [*v + i*] în maram. *zin* = *vin*
ž → [*g + e, i*], în mold. *žer* = *ger*, *žinere* = *ginere*
+i $ž$ → [*v + i*] în mold. *žin* = *vin*
+i $ž$ → [*j + o, u*], în mold. *žoc* = *joc*, *žug* = *jug*
ż → [*ĝ*] în băn. *żană* = *geană*.

2.1.5.3. Iată și simbolurile introduse în transcrierea „cu bare oblice” a TOD din programe NALR și ALRR, care indică organizarea sintactică a enunțurilor orale, respectiv limitele unităților de intonație:

/ (bara simplă) marchează limita unei unități melodice cu intonație non-terminală (corespunzând, în linii generale, virgulei din grafia oficială);

// (bara dublă) marchează limita unei unități melodice cu intonație terminală (corespunzând punctului, respectiv semnului punct și virgulă).

Barele marchează și limita unităților melodice cu intonație „de suspensie” (cf. TD–Munt. 1973: XVIII, XXVII).

2.2. Coroborată cu prezența tipurilor de fonetisme constatate în articularea neologismelor pătrunse în graiurile dacoromânești, pe baza hărților din ALR I și ALR II, ierarhizarea faptelor fonetice care, în principiu și de fapt, pot constitui și constituie provocări în literarizarea pronunțiilor „dialectale”, reflectate numai parțial în listele din paragraful precedent, poate fi raportată la o propunere de sistematizare de ansamblu cum este cea pe care o prezentăm în cele ce urmează, ap. Dumistrăcel 1978: passim.

Terminologie. Preluăm, după *op.cit.*, următoarele accepțiuni ale termenilor de bază utilizați în continuare: *populare* sunt fonetismele „care se întâlnesc în graiurile din toate sau din cea mai mare parte a provinciilor istorice”; *regionale* sunt fonetismele

„care apar în arii continui, dar mai ales izolate, în cadrul unor unități dialectale care, în privința trăsăturilor esențiale, se deosebesc unele de altele”; sunt numite *dialectale* „faptele care caracterizează arii unitare dialectale, delimitate ca atare mai mult sau mai puțin precis”, relativizare datorată criteriilor, deosebite, privind stabilirea subdiviziunilor teritoriale ale dacoromânei (Dumistrăcel 1978: 106; 164; 200, cu dezvoltări ale enunțurilor citate și exemplificări minime).

Tabloul de ansamblu al fonetismelor curente în pronunțarea cuvintelor vechi și neologismelor în graiurile dacoromânești a fost prezentat, în *op. cit.*, după următoarele criterii: [Partea I] Fonetisme reprezentând rezultate ale evoluției interne; [Partea a II-a] Fonetisme regionale de proveniență străină.

2.2.1. Secțiunile din [I] sunt următoarele: [1] Fonetisme cu caracter de regularitate specifice vorbirii comune, populare, regionale și dialectale; [2] Fonetisme care se explică prin procese de coarticulare generalizate în grade diferite sau individuale; [3] Forme accidentate; [4] Modificări de accent.

La rândul său, [I.1] cuprinde diviziunile [I.1.1] Tendințe ale vorbirii (de fapt, ale *pronunțării*) comune; [I.1.2] Fonetisme populare; [I.1.3] Fonetisme regionale; [I.1.4] Fonetisme dialectale. În [I.2] sunt analizate rezultatele proceselor de acomodare, asimilare, propagare, diferențiere, disimilare, sincopare, metateză și ale reducerii și creării de grupuri consonantice. Fonetismele „accidentale” prezentate în [I.3] sunt datorate procesului de etimologie populară și așa-numitei „deformări” a împrumuturilor). Modificările de accent analizate ([I.4]) rezultă prin analogie, încadrare morfologică și prin mutarea accentului spre începutul sau spre sfârșitul cuvântului.

Partea a [II-a] are ca principal obiect preluarea, în împrumuturile lexicale din diferite areale ale dacoromânei, a unor fonetisme de origine germană, maghiară și din diverse limbi slave.

2.2.2. Din perspectiva preluării *minimum* literarizate, în DLR, a enunțurilor din TOD, avem în vedere două categorii de fapte fonetice din secțiunile precedente: cele *irrelevante* lexicografic și cele *relevante* din aceeași perspectivă.

2.2.2.1. Considerăm ca *irrelevante* pentru redactarea DLR și pentru utilizatorul acestuia următoarele categorii de fonetisme (trimitem la mărcile numerice de mai sus):

– tendințe ale pronunțării comune ([I.1]) cum sunt afonizarea finalei cuvântului, diftongarea vocalelor sau evitarea hiatului (*op.cit.*, p. 65–106);

– fonetisme „dialectale” (I.1.4), atunci când faptele caracterizează graiuri din subdialectul de tip „nordic” ($\hat{g} : \hat{z}/\hat{z}$; $\hat{c} : \hat{s}/\hat{s}$; $z : d$; $j : \hat{z}/\hat{z}$, palatalizarea dentalelor, *că-* : *k'e-* etc., sau când acestea sunt specifice graiurilor din subdialectul sudic ($\$: \$'$; $j : j'$; p. 202–236);

– fonetisme regionale (din [I.1.3]) cum sunt prezența lui *-u* (final), palatalizarea labialelor și a labiodentalelor, fenomene ce ar putea fi luate în considerație doar la nivelul preluării *minimum* literarizate (p. 165–185).

2.2.2.2. După aprecierea noastră, sunt *relevante* pentru utilizatorul DLR categorii de fonetisme pe care le prezentăm în ordinea inversă a importanței lor pentru reflectarea de ansamblu a specificului non-literar al limbii române; distingem între o clasă de „coloratură particulară” și una de „caracterizare pregnantă”.

2.2.2.2.1. Fapte de „coloratură particulară”:

– fonetisme care se datorează influenței a diferite limbi străine (II; *op. cit.*, p. 307–368);

– formele „necanonice” care sunt rezultatul articulațiilor de tipul „acomodare”, „asimilare”, „propagare”, „diferențiere”, „disimilare”, „sincopare”, „metateză” sau reprezintă reducerea și crearea de grupuri consonantice, formele „accidentale” (de tip „etimologie populară”), ca și modificările de accent (p. 289–302);

– fonetisme din categoria „regionale” (cf. [I.1.3]): *ă* (protonic): *a*; închiderea vocalelor (finale) *-ă* și *-e*; *e* (precedat de *d, t*) : *ă*, ca și sonorizarea fricativelor și ocluserelor în grupuri cu sonante (în graiurile subdialectului sudic și în cele din Crișana (p. 165–196);

– fonetisme din categoria „dialectale” (cf. I.1.4), de tipul *h* : *ø/c*; *v* : *f*; *z* : *j*; *êi* (*êi*) : *k'e* (*k'i*) (p. 236–244);

2.2.2.2.2. Fapte de „caracterizare pregnantă” sunt fonetismele „populare”, clasificate în:

– „transformări determinate de un anumit context fonetic” printre care, de exemplu, „fonetismele cu caracter de regularitate”: *e* : *i*; *o* : *u*; *e* : *ă*; *ea* : *a*; *i* : *î*; *a* : *ă*; *ă* : *á*; *ă* : *â/i*, finalele dure *ț, z/d/, j* (p. 109–139);

– „fonetisme spontane realizate ocazional” (*ø* : *a*; *ø* : *h*; *î* : *u*; *u* : *î*; p. 140–147);

– „fonetisme analogice” propriu-zise (*ø* : *i* – final afonizat –, *i-* : *î-*) și „fonetisme analogice rezultate din încadrarea morfologică”: desinențe, diftongări și alternanțe fonetice (p. 147–162);

– fonetisme care se explică prin prin procese de coarticulare, generalizate în diferite grade sau individuale (p. 250–287; să nu pierdem din vedere faptul că în TOD avem înregistrate *idiolecte*).

În special fonetismele prezentate în § 2.2.2.2. aparțin categoriei de care trebuie să se țină seama în preluarea minimum literarizată, în DLR, a enunțurilor din surse „dialectale”, întrucât reflectă pronunții curente, (astăzi) ne-literare, ale vorbirii românești, chiar dacă negeneralizate teritorial. De altfel, în paragrafe finale ale secțiunilor pe care le-am prezent anterior, sunt făcute trimiteri constante la exemple similare (cuvinte vechi și neologisme) din texte de diferite genuri din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, de exemplu din scrieri începând cu cele ale lui Dimitrie Cantemir, Anton Pann, Dinicu Golescu, ale poezilor Văcărești și Conachi, până la Petru Maior, Șincai, Budai-Deleanu, Grigore Alexandrescu, Bolintineanu, Eliade, Bolliac, Negruzzi, Russo, Alecsandri, Hasdeu, Slavici, Eminescu, Ibrăileanu sau Coșbuc (*op. cit.*, p. 114–115; 120–121; 125–126; 135–136; 140–141; 152–153; 161–162).

2.2.3. În continuare, prezentăm numai situația câtorva dintre fonetismele „populare” din TOD care sunt atestate în diverse texte și în opere ale unor scriitori din diferite zone ale țării, comentate de Dumistrăcel 1978.

Precizăm că exemplele de mai jos reprezintă: (a) cuvinte vechi, citate în Dumistrăcel 1978; (b) neologisme din limba veche literară, după *op. cit.*; (c) neologisme din graiurile populare, după aceeași sursă. Prin această confruntare, urmărim să evidențiem „vigoarea” fenomenelor la care ne referim. Totodată, menționăm faptul că, în funcție de limitarea, asumată, a obiectului de studiu, luăm în discuție în primul rând fonetisme din subdialectul moldovenesc.

Exemple (selectiv):

– *e* : *i*; (a): *judicată, bilșug, cânticel, turlili* (pl. a., la Odobescu); *op. cit.*, p. 115; (b): *diputat, secret* (la Pann), *sinat* (Dinicu Golescu), *cadință, tridint* (Eliade), *influiță* (Negruzzi); *op. cit.*, p. 115; (c): *diputat, călindar*, (a) *diborda*, (a) *diclăra, profisoară* (p. 110–111);

– *o* : *u*; (a): *martur* (Alexandrescu); (b): *arbur/e/* (Maior, Eliade, Negruzzi), *secul, articol* (Russo), *pericul* (Alecsandri); *op. cit.*, p. 120; (c): *arbur, avocat, doctur, camfur, pretur, batuză* (p. 117–118);

– *e* : *ă*; (a): fonetism curent în scrieri ale lui Russo, Alecsandri; Iancu Văcărescu, Eliade, Alexandrescu, Bolintineanu; (b): *sănat, răvoluție* (Petru Maior, Budai-Deleanu); în diferite texte: *posășie, opsărvație, săcret, săcție, răspectiv* (p. 125); (c): *closăt, săchestru, sănat, gazată, șăf, luțarnă, răcipisie* (p. 121–123);

– *i* > *î*; (a-b): situația este similară cu cea prezentată pentru fonetismul precedent; (c): *permisție, consilier, poziție, muzică, zînc, mașină, șifoner, corajie, țigaret dînc* (p. 127–128);

– *a* > *ă*; (a): *bălaur, păhar, scăieți* (Budai-Deleanu), *sărmală* (Russo); p. 136; (b): *grămatică, sălutare* (Eliade), *păradie* (Dinicu Golescu), *băgătel, bărbărie, bătistă, căpital, cărieră*, (a) *grătula, răport* (Anton Pann), *mășină, tirănie, /istorici/ lătini* (Maior), (a) *tirăni* (Șincai), *orgănzător* (Russo); p. 136; (c): *călindar, căntălărie, jăndar, cădastru, căsație, cătolic, dăntelă, gărdian, băratcă* (p. 131–134).

2.2.4. Ca exemplificare privind prezența fonetismelor regionale, în scrierea din secolul al XIX-lea, care se afla, de fapt, în mod practic, în afara problemei respectării unei norme „literare” propriu-zise, prezentăm, în *Anexă*, o serie de citate din scriitori munteni, moldoveni și din provinciile de la vest și de la nord de Carpați. Textele respective pot fi apreciate ca reprezentând un model pentru regulile de transcriere minimum literarizată ce trebuie să fie respectate în ceea ce privește preluarea TOD în DLR.

Dar, cu scopul de a ilustra manifestarea libertății de redare, în scriere, a pronunției regionale, moldovenești în cazul de față, ne referim la aspectul fonetic al operei de început a lui Alexandru Philippide, un lingvist despre care Eugeniu Coșeriu scria, printre altele:

„Philippide vorbea și – mai ales – scria foarte bătrânește. Adică el scria o moldovenească ce nu mai era moldoveneasca cultă a intelectualilor din vremea lui” (Coșeriu 1996: 104).

În fond, scrisul lui Philippide ilustra registrul fonetic al vorbirii moldovenești, căruia lingvistul respectiv îi atribuia, și tacit, statutul de „dialect literar”, protestând, la rigoare, față de ceea ce el numea „despotismul de la București” cu privire la „muntenizarea” limbii literare (Philippide 1910: 47 și passim; avem în vedere, printre altele, o polemică a acestuia cu Gustav Weigand). Iată fonetisme preluate, în (re)tipărirea, recentă, a unora dintre primele opere lingvistice ale lui Philippide, asupra cărora editorii ne atrag atenția, sub titlul „forme dialectale moldovenești” (cităm doar unele exemple, fără precizările tehnice de context fonetic): *celalalt*, *macar*, *nacaz*; *asămănare*, *galbăn*, *înșălăciune*, *înșăles*, *răpede*; *așază*, *greșală*, *însamnă*; (să) *arăte*; (a) *mulțami*; (a) *ave*, ~ *be*, ~ *dispăre*; (a) *întra*, *introducere*; *articul*, *secul* (Philippide 1984: I–LIII; vezi și în *Anexă*).

Este în afara oricărei discuții faptul că un atare nivel al reproducerii fonetismelor regionale este obligatoriu în preluarea TOD din Moldova, dar și din zone ale dacoromânei în care sunt prezente aceleași fapte lingvistice.

3. Caracteristica expunerilor din volumele de așa-numite „texte dialectale” ce prezintă interesul lexicografic de a constitui mai ales *etnotexte* (dar și *sociotexte*) și necesitatea utilizării lor în DLR sunt ușor de dovedit și prin extragerea, din acestea, a unor citate ilustrative pentru graiurile din Moldova cuprinzând lexic „normal” ce poate fi valorificat mai ales din perspectivă semantică, dar și pentru completarea informației privind vocabularul general al limbii române (presupuse arhaisme, derivate, neologisme pentru care nu există atestări în DA sau DLR etc.). Selecția de citate care urmează reprezintă, totodată, prilejul pentru exemplificarea nivelului propus în ceea ce privește preluarea într-o minimă literarizare.

3.0. Discuția de față este, de fapt, și urmarea stării de spirit provocate de confruntarea lexicografilor cu acumularea, pe baza rezultatelor cercetărilor dialectologice, a unui fond impresionant de informații ce depășesc, aparent, posibilitățile și normele obișnuite de redactare a unui dicționar cu articole având șanse de a se prezenta ca structuri organice accesibile, și nu ca simple inventare de atestări de sensuri și variante (cf. Dumistrăcel *et alii* 2011: 232–234). Pe lângă faptele discutate în articolul citat, o ilustrare pregnantă a importanței informațiilor lexicale din graiuri pentru istoria vocabularului limbii române o constituie și o analiză a *Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice* (în continuare: DGDS). În pofida dificultăților operaționale provocate de multipla „explozie informațională” în discuție, recunoscută ca atare chiar de către dialectologi, adevăratele descoperiri, prin raportare la datele existente în DA și DLR, în ceea ce privește bogăția semantică, de la nivelul *vorbirii*, a unor cuvinte din fondul principal lexical (cum sunt *furcă* ori *masă*), existența unor sintagme ce completează informațiile privind spațiile pragmatico-discursive în care apar cuvinte din aceeași categorie (de ex., *babă de capete* „femeie bătrână care pregătește prescurile și *capetele* pentru

pomeniri, parastase...”), dar mai ales atestarea unor sensuri care justifică logic etimologii (sensul „a mărunți pământul, amestecându-l cu baligă [la răsadniță]”, al vebului /a/ *câlțui*) sunt numai câteva dintre probele ce au fost aduse în favoarea utilizării, selective, desigur, a corpusurilor „dialectale”, pentru profilul și conținutul seriei revizuite a DLR (cf. Hreapcă 2012^b: passim).

3.1. Pentru a susține punctele de vedere expuse în paragrafele anterioare, selectăm, din primul volum al culegerii TD–Mold.Bucov., fragmente din expuneri tematice privitoare la practici din domenii ale culturii materiale și din zone ale spiritualității populare în care apar elemente lexicale a căror prezență ca articole sau cu statutul de completări la articole din DLR apare nu numai ca firească, ci și, credem, obligatorie. Avem în vedere următoarele situații: sensuri aparte ale unor cuvinte din fondul lexical uzual (*bute*, /a/ *dura*, *gulere*); derivate de la astfel de cuvinte (*arămoi*, /a/ *focări*, *mălăiele*, *cărămidăriu*); sensuri contemporane ale unor cuvinte considerate „învechite” sau aparente arhaisme: (/a/ *zământi*, cf. *zământoc*, *lichium*); neologisme din vorbirea curentă neatestată în dicționare (*vermuz*); în sfârșit, selectăm și regionalisme propriu-zise (*sprimblă*). Așa cum anticipam, după trimiterea la textul original, din volumele tipărite [paragraful A], dăm o transcriere cu minimă literarizare, apropiată de forma publicată în izvoarele menționate de fiecare dată, variantă cu relevanță dialectală [în B]; pentru această variantă prezentăm contexte mai extinse; în sfârșit, propunem, paralel, și o variantă cu literarizare maximă, dar cu relevanță regională și populară, utilizabilă lexicografic [în C].

3.1.1. Sensuri aparte ale unor cuvinte din fondul lexical uzual: *bute*, (a) *dura*, *gulere*

a. *bute*, în *butea casei*, „casa de locuit, locuința propriu-zisă, cu raportare la ansamblul gospodăriei țărănești”

– în DA I/I: *bute*, cf. [4] „parte a morii (nedefinită mai de aproape) H.X.130”

[A]: TD–Mold. Bucov, I/1, p. 30, r. 24–26

șî_ñi-o ars... și icsîli la yiti/ uni-^ăău legăti// ñi-o rămăs núma... búteș cásîi cùm_îi zîșim noi/ și yitîli și cõpâșii// [...] [Ce înseamnă asta... „butea casei”?] núma símpla cásâ// núma símpla cásâ// cása n-o fost... ársî// ábsolu^t dilóc// nú_ñi-o rămăs/dicît símpla cásî//ásta-ñsámnnâ//

[B]

Șî ni-o ars... și iesîli la yiti, uni-erau legați. Ni-o rămas numa... butea casîi cum îi zîșim noi, și yitîli și cõpâșii. [...] [Ce înseamnă asta... „butea casei”?] Numa símpla casâ. Numa símpla casâ. Casa n-o fost... arsî. Absolut diloc. Nu ni-o rămas dicît símpla casî. Asta-nsamnnâ.

[C]

Și ni-o ars... și iesili la viti, uni-erai legati. Ni-o rămas numa... butea casii cum îi zicim noi, și vitili și copacii. [...]. [Ne-a rămas] numa simpla casă. Casa n-o fost... arsi. [...] Nu ni-o rămas dicât simpla casă.

β. (a) *dura* „a ciopli cu barda, pentru a le potrivi destinației, bucățile de lemn din care se fac doagele unui butoi”

– cf., în DLR I/6: (a) *dura*² (complementul indică poduri, corăbii, drumuri, clădiri etc.) 1. „a construi, a clădi, a zidi”, respectiv 2. (complementul indică diferite obiecte) „a confecționa, a face, a alcătui”, dar și *dură*, s.f. 1. (popular) „roată plină (de metal sau de lemn), fără spițe și fără butuc”; (rar) „trunchi mic de arbore...”; „(rar) bucată de lemn care se obține prin retezarea buștenilor la capete și care se folosește pentru foc”; (rar) „rotulă”; 2. (popular) „roțița scripetelui de la ițele războiului de țesut”; pentru etimologie se trimite la *dura*¹ „interjecție”

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 132

duázîli cãri... pãnt-r-om butoi/tréb^u sⁱ hⁱiⁱ uscãtⁱ//tã-
iétⁱ cⁱ s^el puțîn sⁱ aib-un an di zîli//po sⁱ hⁱiⁱ sⁱ durãtⁱ/dacⁱ
nu sⁱn durãtⁱ/li iei li dur^ez... cu barda/dipi sⁱ l-ei durãtⁱ/
di-acole li... pui sⁱ li... trag cu fețãlnicu/li trag la mãsⁱ/...
25 dⁱpi sⁱ le-am tras la mãsⁱ/li pui pi s^erc^u//binințãles sⁱ-nⁱ mãsⁱ

[B]

Duașzili [...] pentr-om butoi trebui sⁱ hⁱiⁱ uscati [...], pot sⁱ hⁱiⁱ și durati; dacⁱ nu sⁱn^t durati, li iei li durez... cu barda; dipi sⁱ l-ei durat, di-acole li... pui sⁱ li... trag cu fețãlnicu, li trag la mãsⁱ, dⁱpi sⁱ le-am tras la mãsⁱ, li pui pi s^erc.

[C]

Doagili [...] pentr-un butoi trebui sⁱ fii uscati [...], pot sã fii și durati; dacã nu sⁱn^t durati, li iei, li durez... cu barda; dipi ci l-ei durat, di-acole li pui și li trag cu fețãlnicu, li trag la mãsã, dipi ci le-am tras la mãsã, li pui pi cerc.

γ. *gulere* [pl.] „pomanã, constând dintr-un colãcel, un ban și o batistã, care se dã la groapã, la înmormântare”; în DA II/I: [a] „fãșie de pãnzã cu care se leagã lumânarea la mort”; [b] „batistã sau fãșie de pãnzã nouã la unul din colțurile cãreia este legatã o lumânare; se dã de pomanã pentru morți”

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 229, r. 7–12; cf. r. 5

c^uo^lo t^uo^t c^e sã c^erⁱ la un [L] m^uo^rtⁱ/sⁱ p-ur^mã-l. d^uce la
gruãpã//la gruãpã iar sⁱ cⁱt^e s^e t^uo^t la f^elⁱ/sⁱ la gruãpã//...
5 iⁱ-mpãrt^e...n^o [k] d^ou^sprãz^ec^e g^ul^er^e s^e s^pun^e la noi...//cu
cⁱte un c^ulãc^el/uu um ban/sⁱ n^o batistã//

[Și *gulere* se cheamã astea, colãcelul, banul, batista...?]ã^a sã!//mã!//g^ul^er^e//

[B]

Și p-urmă-l duce la grupă. La grupă [...] i-mparte... nouo [...] douosprăzece gulere se spune la noi... Cu câte un colăcel, un ban și o batistă. [Și „gulere” se cheamă astea, colăcelul, banul, batista...?] Așa! Da!, gulere. [Dar nu-i... ceva mai nou?!] Nu-nu nu, nu-nu! [E din vechi așa?] Din vechi! Din vechi, din bătrâni, așa ai spune gulere...

[C]

Și p-urmă-l duce la grupă. La grupă [...] i-mparte... nouo [...] douosprăzece gulere se spune la noi... Cu câte un colăcel, un ban și o batistă. [...] Dânu vechi, dânu bătrâni, așa îi spune, gulere...

3.1.2. Derivate de la cuvinte din fondul lexical uzual: *arămoi*; (a) *focări*; *mălăiele*; *cărămidăriu*

α. arămoi „rachiul de calitate, cel mai tare, care curge întâi, la distilat”
(cf. *fruntea rachiului*, *picuș*)

– în DA I/I: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 84, r. 5–6, 19–20

5 așela dintâi i-arămoi // așel primu // sî kema arămoi //
spirt //
arămoi pi-urmi-i arămoi // așela cînd i i-albastru // și-i...
20 dacă nu păzai lumînarea / luă foc / m baniț - / acolo // da //

[B]

Așela dintâi i-arămoi. Așel primu [care curge]. Sî chema arămoi. Spirt. [...] Arămoi, [...] așela cînd i i-albastru. Și... dacă nu păzai lumînarea, lua foc în baniț-acolo, da.

[C]

Acela dintâi i-arămoi. Acel primu [care curge]. Sâ chema arămoi. Spirt. [...] Arămoi, [...] acela cînd i i-albastru. Și... dacă nu păzai lumînarea, lua foc în baniț-acolo, da.

β. (a) focări „a pârlî în foc butoiul, după ce au fost strânse doagele cu cercuri de fier”;

– în DA II/I: absent; cf. *focar* „acela a cărui meserie e să îngrijască de foc”

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 132–133

așuti um băiet șinevá / ca sî li pui pi șer // dî pi sî le-am pus pi
șerc / dî ecóle... îl pui și-l focăres // i dau foc // cî dî pi sî
s-a muiet / fi... dau cu foc / cî apî / sî dî pi sî s-a muiet gîni /
duăzîli / dî ecóle-l pui ș-âl trașu la șufâ // la șufâ / sau la hup-șu-
rú // sau cu lântu / ... cî șel mai greu caș cî nu-i... nu-s aișle //

[B]

Dipi și le-am pus [doagele] pi șerc, di-ecole... îl pui [butoiul] și-l focăresc. I dau foc [...], îi dau cu foc cu apă și dipi și s-au muiet g'ini, douăzili, d-ecole-l pui și-ăl trag la șufă. La șufă sau la un șurub.

[C]

Dipi ci le-am pus [doagele] pi cerc, de-acole... îl pui [butoiul] și-l focăresc. Îi dau foc [...], îi dau cu foc cu apă și dipi ci s-au muiet bini duagili, de-acole-l pui și-ăl trag la șufă. La șufă sau la un șurub.

γ. mălăiele [pl.] „grămezi, la adunat fânul din brazde”;

– în DLR VI: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/1, p. 172, r. 7–8; cf. r. 12–13

dip-eșeie daci vⁱdiem cî si pălesc.../brazdili puțin...li
strînzem/și li fășem mălăiele//așa sî spuné//mălăieli//de-acole
m-ap^ucăm iar de cuasă//pi sarî//...în jugam b^uoi/vinem acasî/-m
10 p^uniem cîtiva căldăr^t de apă^m...boțoi^u/ca sî am pentru-a douăză/
ș-a douăză/plecăm iarîș...la coasă//cîrt [k] cît aviem di c^uosî!
//n^u în tuatî zîlîli//mă dușem/di-ecole mălăielîl-eșeli lî fășem
măi măr^t/p^uorcuaiⁱ/așa sî...sî spuné/p^uorcuaiⁱ/...căpiț/dipi sî-l
lăsăm cîtiva zîli/s sî...păluiascî î...porcuai^e/îl luam ș-a^l
15 căram și mi-l dipozîtam acasă//că sî-l am pentru iarnî/pentru
plugării...//

[B]

Dip-eșeie daci videm cî si pălesc... brazdili puțin... li strînzem și li fășem mălăiele. Așa sî spuné. Mălăieli. [...] De-acole mălăielîl-eșeli li fășem mai mari, porcuaii, așa sî... sî spuné, porcuaii,... căpiț. Dipi și-l lăsăm cîtiva zîli sî sî... păluiascî în... porcuai^e, îl luam și-ăl căram și mi-l dipozîtam acasă. Ca sî-l am pentru iarnî, pentru plugării.

[C]

Dipi-aceie, dacâ videm câ sâ pălesc... brazdili puțin..., le strângem și li fâcem mălăiele. Așa sâ spuné. Mălăieli. [...] De-acole mălăielîl-eșeli li fâcem mai mari, porcuaii, așa sâ... spuné, porcuaii,... căpiț. [...]

δ. cărămidăriu (galben~) „galben de culoarea cărămizii”

– în DA I/II: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 125, r. 10–11

10 în_cul_çár_ă c_ă_r_ă_m_î_z_ă//u_ç_g_ă_l_b_e_ç_c_ă_r_ă_m_î_d_ă_r_î_u...//â_ç_c_ă_l_b_e_ç
 l_u_ă_r_ă_ç_ă c_ă_r_ă_m_î_z_î//u_n_ă m_ă_o_v_î_ç_k_î_s/u_ç_m_b_l_e_ç_o_î s_e_n_î_n//u_n_î g_r_î_î...

[B]

[Aici avem un galben] în culuarea cărămiză. Un galben cărămidăriu.

[C]

[Un galben] în culuarea cărămizi. Un galben cărămidăriu.

3.1.3. Sensuri contemporane ale unor cuvinte considerate „învechite” sau aparente arhaisme: (a) zământi (cf. zământoc), lichium

α. (a) zământi (a ~) „a sfărâma, cu făcălețul, cocoloașele de făină din ceaun, când se mestecă mămăliga”

– cf. DLR XIV: (a) *zăminti* (învechit) „a (se) neliniști, a se agita; a învălmăși”;
 cf. *zăminteală, zămintitură* (învechite) „învălmășeală” (citate din Dimitrie Cantemir);
 vezi și *zământoc* „amestec”

[A]: TD-Mold. Bucov., I/2, p. 106, r. 8

5 și pîni cînd...f_ė_r_b_i_b_i_n_i//c_î_n_d...f_ė_r_b_i/c_î_n_d s_î u_m_f_l_ă/pun_ă f_ă-
 î_n_ă/...c_î_t_i_t_r_ė_b_u_i_i/s_î_n-o fac ni_s_p_r_ė_a_m_ă_l_ė [k] m_ă_l_i...ni_s
 p_r_ė_a v_î_r_t_o_ă_s_ă/s_î_p_i_urm_ă_ç_o_la_s_d_i_f_ė_r_b_i_pu_çîn_ç_o...i_ă_u_m_ă_i_î_n_t_î_i
 /s_î_ç_o_z_ă_m_î_n_t_ė_s_c/d_ă_u_pu_çîn_ç_u_f_ă_c_ă_l_ė_ç_u_p_r_in_î_ă/s_î_p_i_urm_ă...d_i_p_i_ç
 ș_i_f_ė_r_b_i...m_ă_i_m_u_l_t_ç_o_i_ă_u_la_m_ė_s_t_ė_c_ă_t//s_ç_o_mes...¹d_ă_p_ă_ç_i_ă_m_ė_s-
 l_o_t_i_ç_î_m_ă_m_ă_l_i_g_ă/ç_o_la_s_î_b_i_n_i_d_i_s_ă_r_ă_s_c_ă_ç_i/s_î_p_i_urm_î_pun_î...
 ç_o_r_pun_ç_f_u_n_d/d_i_l_e_m_n/p_i_m_ă_s_ă/...ç_o_r_p_i_f_ă_r_f_u_r_î_i/s_î...i_ă_u...
 ç_e_u_ö_n_ç_u_t_ö_t_u/s_î...t_ö_r_n_m_ă_m_ă_l_i_g_ă_p_i_m_ă_s_ă//

[B]

Cînd... ferbi [apa în ceaun], cînd sî umflă, pun făină... cîți trebuii [...]. Și pi urmâ o las di ferbi puțin, o... iau mai întîi și o zămîntesc, dau puțin cu făcălețu prin ea și pi-urmî... dipi și ferbi... mai mult o iau la mestecat [...]. După çi amestic mămăliga, o las bini di sî răscuaçi și pi urmî [...] iau çeonu cu totu și... torn mămăliga pi masî.

[C]

Cînd... ferbi [apa în ceaun], cînd sî umflă, pun făină... cîți trebuii [...]. Și pi urmâ o las di ferbi puțin, o... iau mai întîi și o zămîntesc, dau puțin cu făcălețu prin ea și pi-urmâ... dipi ci ferbi... mai mult o iau la mestecat.

β. zământoc „umplutura plăcintei, formată din brînză, amestecată cu ouă și diferite mirodenii”

– în DLR XIV: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 103, r. 16–17; cf. r. 11–13

ă...plășinta cu brînzî sî fași-n felu următor: fășim aluătu
/pentru f^uoi//pûnim: d^uu...trei uoă la...foi/zăhîr/vanilii/...
șî fă^hînî//șî li...mujēm...dac-avem lăptî/lăpti//dacî nu...pûnim
5 ...ăpî călduțî//pûnî^m țaița/c-așă...sî...vorbești la noi//pûnim
țaița...tôt la fel uo mujēm în apă/șî-i fășim aluātu//după așeă
fășim...zămîntocu//ăcòlo puném puțînî drojdiî...sau țaiçi propiu-
zîs/ășă/...ă...puném: uoăli/ămestecat cu lămîiî/...cū...vanilii^t
/diferiti mirosur^t//ș-apoi pûnim brîza//li pûnim um pic la răsă-
10 ri^t/șî-șepin^{sî}-ntindim fuaia după ș-o răsărit...aluātu/-ntindim
fuaia șî pûnim...zămîntoc//

[Umplutura aceea?]

ășă//ășă/umplutura așeă/pⁱurmî li fășim...li strîzîn^{șî}
li pûni^{lă}...li pûnim la tãvî//dacⁱ li fășim la tãvâ//lă...cup-
15 tór//dacî nu/noi li cuășin^{șî}-n...ulei^{lă}//

[Ce înseamnă zămîntoc ?]

zămîntocu înșamnî alu [k] ăstă...umplutura plăcintii//da//

[B]

Plășinta cu brînzî [...] fășim aluatu, pentru foi [...]. După așeă fășim... zămîntocu. Acolo... puném puțînî drojdiî... sau țaiçi propiu-zîs, așa..., puném: ouăli, amestecat cu lămîiî..., cu... vanilii, diferiti mirosuri. Ș-apoi pûnim brînză. Li pûnim un pic la răsărit și-nșepim sî-ntindim fuaia după ș-o răsărit... aluatu,-ntindim fuaia și pûnim... zămîntoc. [...] [Ce înseamnă „zămîntoc”?] Zămîntocu înșamnî [...] umplutura plăcintii. Da.

[C]

Facim aluatu [pentru plăcinte]. [...] După aceea facim... zămîntocu [din brînză și ouă, amestecate cu mirodenii]. [...] Zămîntocu înșamnî [...] umplutura plăcintii.

γ. *lichium* „pastă din făină de orz, de porumb, amestecată cu cenușă, cu care se etanșează capacul *căldării*, la facerea rachiului”

– în DLR V: *luchium* („turcism învechit, rar”) „un fel de tencuială”, cu trimitere la Cihac și Șăineanu; pentru varianta *lichium* se trimite la Cihac

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 83, r. 10–24

rakiu//puneăm discogînaⁿ/...căldăria dî rakiu/uo...puneajⁿ capă-
10 cu/uo h^uzēm gîniⁿ cu mămălig-/acól^o [i] /sauⁿ cu niști ... [ε] li-
kum dî...cūm iⁿ zîșēm noi atūs/...

- [Cum îi ziceați?]
likúm//likúm [i] /da//
- [Din ce se făcea lichiumul ?]
15 tó din...fă^oîni/di uorz^t din...ca sî^t sî le^zi/cu făⁱin-amestecá-
tî di p^opușoi/mai pun^gám și s^enușⁱ/sî mai adă^ugám sî mai îm^ulțîm
acó^o...//ăi[!]și/...bă^gám l^emni[!] supt^c...caldări-acólo sú^p cazán/...
[și cu apă...nu?]
nu!//
- 20 [Dar cu ce?]
păi [ε] ...//
[Numai...făina de păpușoi și cenușa?]
da//cu apă/păi naturál cá sî fășé likúmu șalá cu apă[!]//cu
apă călduț-așá//da//

[B]

Puneam discog'ina-n... caldarea di rak'iu, o... puneam capacu, o unzém g'ini cu mămălig-acolo [!] [= råde] sau cu niști... lik'ium di... cum îi zîșém noi atunș... [Cum îi ziceați?] Lik'ium. Lik'ium [!], da. [Din ce se făcea „lichiumul”?] Tot din... făinî, di orz [...] ca sî sî lezi, cu făin-amestecatî di popușoi, mai puneam și senuși, sî mai adăugăm sî mai înmulțim acolo... [...]. [Numai... făina de păpușoi și cenușa?] Da. Cu apă, păi natural cá sî fășé lik'iumu șala cu apă. Cu apă călduț-așa. Da.

[C]

Puneam discoghina-n caldarea di rachiu, o... puneam capacu, o ungem ghini cu mămălig-acolo [...] sau cu niște lichium di..., cum îi zîcem noi atunci... [...] [Lichiumul se face] din... făinâ, di orz... ca sî sî legi, cu făin-amestecatâ di popușoi, mai puneam și cenuși. [...] Sî făcé lichiumu cela cu apă. Cu apă călduț-așa. Da.

3.1.4. Neologisme din vorbirea curentă neatestată în dicționare: *vermuz*

a. *vermuz*/-ă, subst., adj, „culoarea verde gălbui; de culoare verde gălbui”:

– în DLR XIII/2: absent; cf. § 4.2.

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 222–223, r. 22; r. 10–15

- 20 [Da' lîna cum o pregătești pentru ca s-o țeși ?]
lî [ε] lîna/uo-ndoiⁱ lîni/uo-ndrugám/și p^ă urm-^o buim^u//
vinăti/v[!]erdi/v[!]ermuzi/ruoșii/v[!]iginiⁱ/...și estea-s/toāti fe-
lurli//

- 10 [Ce înseamnă asta ... vermuz ?]
 vermúzu-ⁿseámn-un gⁱálb^{en}/mai/ [ɛ] puțin mai_{des}kis//
 [Și cu ce se face ... ?]
 din bui^{al}f//să fáci din [k] le p^{un}em într-un lig^{an}/se p^{un}e
 [ɛ] v^{ap} [k] bui^{al}ă galbenă/pă urmă kic^{am} v^{er}dé/...și dⁱⁿ asta/
 15 să fáce...v^{er}múz/mai_{des}kis//

[B]

Lâna [...] o-ndrugăm, și pă urm-o buim: vînâti, verdi, vermuzi, roșiii, vișinii... și astea-s tuati felurli. [Ce înseamnă asta, „vermuz”?] [...] Se pune [...] buială galbenă, pă urmă k'icăm verde... și dⁱⁿ asta să fáce... vermuz, mai deschis.

[C]

Lâna [...] o-ndrugăm și pă urm-o buim: vînâti, verdi, vermuză, roșiii, vișinii... [...]. Se pune [...] buială galbenă, pă urmă chicăm verde... și dⁱⁿ asta să fáce... vermuz, mai deschis.

3.1.5. Regionalisme: *sprimblă*

a. *sprimblă* „cursă pentru prins păsări, formată dintr-un arc și o sfoară, la capătul unui băț”

– în DLR X/5: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 101, r. 11–19, cf. r. 6

- 5 /...la cuásta uodáii/...și-i...băeéti^{fi}...cări mai puneá cⁱti-ò
 sprimblⁱ piⁿ copás prindeá...gáitⁱ/kitúgói [i] cá așa si spúni la
 noi aiísa/...p^{as}ârⁱ//puneá fácalétu pi žam/ș-ápfi...vineá acólu
 ...pásreá...kitúgói/și...șuguleá//și noi cu báțu pi dinúntru:
 țac!//kicá kitúgói^u žos/ál frižám/asa ierá imⁱ mⁱntea nuástri cop-
 10 kiláreáscí//

[Ce-i aceea sprimblă ?]

- sprimblá//un arc índoiét/și c-o sfoári/la cáp^d avé uo gá-
 ur-asa¹/și aiísa² puném uo bucăticiⁱ di cucurú^u/pópúoi/da cucu-
 rú^j/și ierá mái ráu/inhⁱpt^t asa-ntr-om băț/...vineá...gáitⁱli/și
 15 ...cînd dádeá si púii pi crángi... [k] pi báțu sála/kicá báțu//
 ș-ápáⁱ...si stríža// [...] sfuára s^eiⁱ cári ierá púsá imⁱprizúru
 báțulu/...cîⁿ cădeá báțu/și du^sá pi^suárilⁱ-u žos//și árcu sála si
 ... [k] í^j dádeá drúmu/ș-o stríža...cu pi^suárlⁱ lá...la harágu

șála...ntórs//sprimblî-î spunea//ș-o găsá î víii//uo luám uo tá-
 2o íám uo...zumuleám noi acolo...fășám mîncári [!] //iera bîni//acuma
 nú sî mai fáși//

[B]

Băieții... cari mai puneă cîti-o sprimblî pin copaș prindea... găiț, k'îțgoi [!] că așa sî spuni la noi aișa, ... păsări. [...] [Ce-i aceea sprimblă?] Sprimblă: un arc îndoiet și c-o sfoară, la capîd-avé o gaur-așa [gest] și aișa [gest] puném o bucățîcî di cucuruz, popușoi, da cucuruj, și iera mai rău, înh'ipt-așa-ntr-om băț... Vineă... găițli și... cînd dădea sî sî puui pi crangî... pi bățu șala, k'ica bățu. Ș-apăi... sî strînză [...] sfoara șei cari iera pusă împrîzuru bățulu, ... cîn cădea bățu, sî dușa pișoarili-n zos. Și arcu șala sî... îș dădea drumu. Ș-o strînză... cu pișoarli la... la haragu șala... întors. Sprimblî-i spunea. Ș-o găsa în viii. O luam [= pasărea] o tăiam o... zumuleam noi acolo... fășam mîncari [!]. Iera bini. Acuma nu sî mai fași.

[C]

Băieții... cari mai puneă cîti-o sprimblî pin copaci prindea... găiț, k'îțgoi. [...] Sprimblă [este] un arc îndoiet și c-o sfuară, la capît-ave o gaur-așa și aicea puném o bucățîcî di cucuruz, popușoi [...] înfipt așa-ntr-on băț... [...] [Cînd se așeza pasărea pe creangă] sâ strîngea [...] sfoara cei cari era pusă împrîjuru bățulu [...]. Și arcu cela îș dădea drumu.

3.2. Elemente de transcriere fonetică pentru graiurile din Moldova și Bucovina

3.2.0. Urmărind explicarea aspectului fonetic al exemplelor date în secțiunea anterioară, schițăm, în continuare, criteriile ce justifică selecția trăsăturilor pe care le considerăm necesare pentru ca, în preluarea și transcrierea textelor din volumele de tip TOD ce pot fi utilizate în varianta revizuită a DLR, să fie reflectate realitățile vorbirii subiecților. Conform celor avansate anterior (cf. § 3.1), am avut (și avem) în vedere, ca exercițiu de evaluare, semnalarea unor minime trăsături „dialectale”, pe fondul celor „regionale” și „populare” (vezi, mai sus, [B]), pentru a ne limita la cele „populare” (cărora li se adugă trăsături „accidentale”, prezente în vorbire ([C])). Varianta [C] a textelor prezentate constituie formula pe care o considerăm necesară pentru a ne situa la nivelul foneticii textelor literare din secolul al XIX-lea, așadar aceea care ar putea fi acceptată ca atare pentru citate în DLR. În cele ce urmează, facem o trecere în revistă a trăsăturilor fonetice din cele două categorii la care ne-am referit mai sus, cu precizarea că nu am avut în vedere doar textele selectate în § 3.1, ci pornim de la fapte ce caracterizează, în primul rând, graiurile din Moldova și Bucovina.

Cu privire la criteriile avute în vedere pentru literarizarea enunțurilor date ca exemple de ilustrare a sensului cuvintelor din graiurile din Muntenia, Oltenia și Dobrogea, vezi DGDS I: XIII; autorii au fost preocupați de respectarea autenticității graiurilor respective, prin reflectarea fonetismelor regionale și dialectale ale acestora, viziune comparabilă, în ceea ce ne privește, cu modul în care au fost transcrise textele citate în paragraful [C].

3.2.1. Fonetisme „dialectale”

Consoane:

– palatalizarea bilabialelor și a labiodentalelor: *p, b, m; f, v* (pentru labiodentale există un dualism în ceea ce privește aria nordică și cea sudică a „subdialectului” moldovenesc); fenomenul este prezent și în zone din Muntenia și Dobrogea, Oltenia și Transilvania;

– fricativele *ș, ž* (< *ć, ĝ*);

– *đ*, ca arhaism fonetic: *đî, đîcem, auđ* [2];

3.2.2. Fonetisme „regionale” și „populare”

3.2.2.1. Vocale, diftongi:

– finalele închise *-â, -î* (< *-ă*): *fatâ, vișînî*, respectiv *-i* (< *-e*): *soari, feti* [pl.], *turlili* [pla.];

– *-ă* > *-â*, *-î*, respectiv *-e* > *-i* în poziție atonă (în interiorul cuvintelor): *mânușă; discui* [3], *muștîriu, nîpoftî, pitrec* [3], *viniri*;

– „velarizarea”: *e, i* > *ă* (*â, î*, după consoanele „dure” *s, z, ș, j, ț, đ*, eventual *r*).

– tot ca velarizare interpretăm și pierderea elementului palatal în diftongii ascendenți *-ea-*, *-ia-*, ca și dispariția lui *i* final asilabic;

– *ă* protonic > *a* în tipurile: *barbat, padure*;

– *a* protonic > *ă* în tipurile *călîndar, dător*, (în) *zădar*;

– diftongul *-eă* > *-é*, în finala unor substantive de tipul *măsé*, la formele de imperfect ale unor verbe, *fășé, spuné*, și la infinitive de tipul (a) *bé*, (a) *tăcé*;

– diftongul *-iă* > *-ié* la unele forme de imperfect, *tăié, muié* [3], și de infinitiv: (a) *muié*, (a) *încondeié* (ouă roșii);

– sincopări;

– epenteze, asimilări, disimilări („accidentale”).

3.2.2.2. Consoane:

– *ĝ*, ca arhaism fonetic: *ĝos, ĝoc, ĝudecată*;

– consoanele „dure” *s, z, ș, j, ț, đ*; implicații morfologice: pluralele masculine și feminine (*urș, braz, fraț; coveț, uș*); tot cu neutralizarea opoziției de număr: pl. de tipul *casă, fetiță*; forme verbale de pers. [2]: *vez, poț*; cf. și tipul (înd.) *coasă*, (conj.) *să coasă*;

– *v* inițial sau intervocalic + *o, u* > *h*: tipurile *holbură, hulpe; cohort*;

– sonorizarea oclusivelor și fricativelor surde în grup cu sonante: *zmîntîndă*, (a) *învejmînta, zloi, znop, sfejnic, buvniță* (în enclavele muntenesti din sudul Moldovei);

– finala *-arⁱ*, în tipurile *călîndarⁱ, morarⁱ, ciubotarⁱ*;

– finalele *-orⁱ, -erⁱ*, în tipurile *agricultorⁱ, inginerⁱ* [sg.];

– epenteze, asimilări, disimilări;

– reducerea unor grupuri consonantice.

3.2.3. Grafii (în unele cazuri, este vorba de convenții în scrierea literară):

– se preia pronunțarea, cu semivocala de sprijin, a pronomelor personale (*eu, el, ei ele*): *ieu, iou, io; iel, iei/iĭ, iele* și a finalei subst. și adj. feminine de tipul *farfuriii, vișâniiii*;

– diftongul *ua*, rostire pentru *oa*;

– diftongul *ia*, rostire pentru *ea*;

– lipsa articolului hotărât (sg. m.) *-l*, a cărui funcție este preluată de vocala de legătură (*-u*).

3.3. Pentru a oferi un termen de evaluare privind simplificarea operată pentru extrasele din [B] și din [C], enumerăm, în continuare, pornind, în principiu, de la posibilitățile cuprinse în inventarul ALR (cf. § 2.1.5.1, 2.1.5.2), elementele de transcriere fonetică la care, în mod normal, se renunță.

3.3.1. Trăsături de articulare, indiferent de nivel

3.3.1.1. Fenomene vocalice:

– vocalele deschise *e, o, ă*;

– deschiderea lui *é* în poziție *e*;

– monoftongarea lui *-oa > o* (în Bucovina), inclusiv ca arhaism fonetic în *nôuă, vóuă, dôuă*;

– vocalele închise *e, o, ă* ș.a.;

– vocala *ě* (*e* velar); și în subvarianta *ě*;

– diftongarea „țărănească” (ținând seama de principiul silabic): *puot, miérgim*;

– „diftongoizii”: *p^uot, mⁱérgim*;

– *-u* (final): *joc^u*;

– *i* cu nuanță anterioară: *î*;

– nazalizarea vocalelor (*îset, ūzim*);

– afonizarea vocalelor și grade de perceptibilitate;

– nuanțe vocalice intermediare (redate prin litere suprapuse): *puru^îmb, am văzu^ît, am fo^ăcut* (se reține sunetul de bază);

– vocale lungi și vocale scurte.

3.3.1.2. Fenomene consonantice:

– *k', g' > c, g: oĉ, îngêț* [2];

– dentalele muiate *t', d', n'*: *fet'e, d'int'e, carn'e*;

– *ș', j'* (și în enclavele muntenești din sudul Moldovei); vezi și tipul *ușe, grije*;

– nuanțe consonantice intermediare (redate prin litere suprapuse): *c/g, t/t', d/d'* etc.; în aceste situații se reține sunetul de bază);

3.3.1.3. Fenomene „normale”, de pronunție:

- *n* „velar” = *ŋ*: *mîŋcăm* (cf. și *ŋ* palatal precedând consoane palatale);
- *n* silabic = *ŋ*: *ŋdoi*, *ŋtors*;
- *ŋ* cu ocluzie incompletă: *îŋșir*;
- *m* silabic = *m̥*: *m̥part*, *m̥preună*;
- *m̥* cu ocluzie incompletă: *îm̥făș*, (a) *îm̥vălătuci*;

3.3.1.4. Efecte ale proceselor de „fonetică sintactică”:

- modificări de sunete ce apar ca urmare a „coarticulării” (redate grafic prin semnul *legato*): disimilări, asimilări (de tipul sonorizării fricativelor și oclusivelor urmate de sonante);
- nesiguranța percepției unui anumit sunet sau a unei secvențe fonetice.

3.3.1.5. Accentuarea: notarea accentului principal și secundar, ca și a accentului „dublu”, de intensitate.

3.3.1.6. Elemente de ortografie:

- se elimină sistemul cu bare oblice, simple și duble (pentru notarea unităților intonaționale ale fluxului vorbirii), înlocuite prin corespondentele [,] și [·]; în consecință, se folosesc majusculele la început de propoziție și de frază;
- se folosesc și alte semne de punctuație din scrierea oficială: ?, !, punctele de suspensie etc.;
- ca și în cazul editării de texte, secvențele eliminate, în special în transcrierile din paragrafele [B] și [C], sunt marcate prin [...].

3.3.1.7. Sunt eliminate simbolurile privind elemente paraverbale, nonverbale și de caracterizare a desfășurării anchetei:

- marcarea elementelor suprasedimentale: ritmul vorbirii ([L], [AL]), reacții diverse ([!] „râde”, respectiv [!!] „râde foarte tare” (uneori, manifestări din această ultimă categorie, dacă explică anumite fapte lingvistice, ar putea fi date în paranteze);
- reacții ale informatorilor (corectarea, prin simbolul [k], ezitarea, prin simbolul [ε]);
- intervenții ale anchetatorilor (sugerat, revenit, marcate prin simbolurile [σ], [ρ]) și modul de a pune o întrebare, prin GEST, IMIT.;
- elemente nonverbale în enunțurile informatorilor (gesturi de aproximare, de indicare a locului, a dimensiunii, a sensului mișcării etc.), prin formulări de tipul „făceam așa...”, „puneam aici...”, „era mare cam atât...”, „venea de acolo...”;
- notele de subsol.

4. De la atestări aparent dispartate la proiecții integratoare

Încercăm susținerea ideii de ofertă credibilă pentru DLR pe care o pot reprezenta cuvinte de tipul celor de care ne-am ocupat în § 3.1.1, dar și a altora de același tip, prin analiza statutului acestora, cu raportare la *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*.

4.1. Cuvinte neînregistrate în DA și DLR, caracteristice graiurilor din anumite zone geografice.

4.1.1. Într-o localitate din județul Galați, am înregistrat cuvântul *duium*, numind o unealtă formată dintr-o scândură groasă de salcie sau de plop, de formă triunghiulară, în care erau înfiți colți de cremene; trasă de cai, la treieratul pe arie, cu ajutorul ei erau mărunțite paiete rezultate de la treierat (TD–Mold.Bucov. I/1, p. 113; explicația subiectului). În DGSD II, s.v., este înregistrat, pentru graiuri din Dobrogea, cuvântul *duien*, cu diferite variante (printre care și *duium*), cu sensul „unealtă, constând dintr-o scândură în care erau înfiți colți de piatră, trasă de cai pe arie la treierat, pentru tocat paiete”. Arealul geografic de referință (sud-estul Moldovei – Dobrogea) oferă posibilitatea explicării printr-un etimon turcesc, ca rezultat, ca și în alte cazuri, al existenței unei piețe comerciale reprezentată de fosta raia a Brăilei.

4.1.2. În § 3.1.5 (*supra*), am prezentat textul în care apare subst. *sprimblă*, cu sensul ‘cursă pentru prins păsări, formată dintr-o vergea îndoită în formă de arc și o sfoară’ (este vorba de graiul dintr-o localitate din județul Vrancea). Dat fiind aspectul fonetic, apropiat, dar mai ales datorită semnificațiilor, măcar tangente, considerăm că putem pune în relație termenul *sprimblă* cu următorii termeni înregistrați în DGDS III, după ALRR–Munt.Dobr., vol. III și IV: [a] *springă*, având și sensurile [a¹] „vergeaua, varga arcului” (în localități din județele Dâmbovița și Giurgiu) și [a²] „coardă de viță-de-vie îndoită, arcuită și băgată cu vârful în pământ pentru a se prinde; marcotă” (într-o localitate din județul Prahova); [b] *splingă* „arc de aruncat cu săgeți” (Dâmbovița). Statutul cuvintelor în discuție se precizează dacă ne referim la faptul că în CADE a fost înregistrat termenul *springlă* „un fel de cursă întrebuințată de copii pentru prins păsări” (cu trimitere la Rădulescu Codin, pentru zona Câmpulung Muscel), explicat prin germ. *Sprenkel* (ce are și sensul ‘laț de prins păsări’) și că Scriban 1939 înregistrează, cu indicația „Munt. est.”, un termen *splimbă*, cu sensul „capcană de prins câinii sau alte animale la semănături”, obiect a cărui descriere este foarte apropiată de aceea primită de noi pentru *sprimblă*. Dacă termenul de bază este de origine germană (deși nu avem atestări pentru graiuri din Transilvania) și ținând seama de faptul că răspândirea teritorială a termenilor înregistrați în DGDS III se completează cu atestarea sensului „săgeată” al termenului *springă*, pe lângă graiurile din centrul Munteniei, și în graiuri din Dobrogea, formulăm ipoteza că această configurație areală ar putea fi considerată, în linii generale, din perspectiva efectelor lingvistice ale transhumanței (ca un tip aparte al ariilor „binare”; cf. Dumistrăcel *et alii* 2007: 149–150). Date fiind intrările din CADE și din Scriban, surprinde faptul că termenii în discuție nu au fost consemnați în DLR X/5; adăugându-se informațiile din TOD, apreciem că, după stabilirea cuvântului-titlu, prezența regionalismului respectiv în forma revizuită a DLR se justifică.

4.1.3. În § 1, am semnalat faptul că verbul (a) *stutăi* „exciter les chiens contre quelqu'un”, absent în DLR, a fost înregistrat de Dumitru Șandru pentru Valea Almăjului, din sudul Banatului. În DGDS III același verb, cu aceeași semnificație ('a asmuți /câinele/'), a fost semnalat, după NALR–Olt., pentru graiul dintr-o localitate din județul Mehedinți. Această comunitate lingvistică va putea fi pusă pe seama etimonului cuvântului, probabil un împrumut de origine slavă.

4.2. Neologismul *vermuz*

Una dintre cele mai interesante și convingătoare apariții lexicale din diferite corpusuri de TOD îndreptățind prelurea în varianta revizuită a DLR o constituie existența numelui de culoare *vermuz*, neînregistrat în dicționarele limbii române, pentru cunoașterea situației căruia rezumăm analiza întreprinsă de Hreapcă 2012^a: *passim*. Autoarea a propus ca etimologie fr. *vert mousse*, pe baza atestării cuvântului în texte de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar și contemporane, de pe internet. În graiuri din sudul Moldovei și de la vorbitori din zone orășenești ale Moldovei, termenul a fost înregistrat ca numind culoarea verde gălbui, „burățiciu” (cf. § 3.1.4). Cu sensuri apropiate („vernii” și [culoare] „cam prăzuli”), *vermuz/ă* apare, pentru județul Prahova, și în DGDS III (sensul „bentiță /de culoare vernil/ pusă ca garnitură pe marginea laibărului”, înregistrat aici, poate să reprezinte trecerea numelui culorii asupra unui obiect de culoarea respectivă; cf. Hreapcă 2012^a: 94).

III. În loc de concluzii

1. De la începuturi, cel puțin în mediul academic românesc, s-au manifestat rezerve față de rezultatele de cunoaștere a limbii prin lucrările de geografie lingvistică. Ilustrativă în acest sens este, de exemplu, disputa, privind metoda geografiei lingvistice și semnificația datelor înregistrate pe hărți, dintre promotorul realizării *Atlasului lingvistic român*, Sextil Pușcariu, și creatorul școlii lingvistice bucureștene, Ovid Densusianu. Îndată după apariția, în 1936, a *Prospectului* la *Atlas*, acesta pune sub semnul întrebării, printre altele, afirmația primului după care, datorită lucrărilor de geografie lingvistică, am putea afla și „că prin centrul Transilvaniei «florilor» li se zice *pene*...”; or, susține Densusianu, „în ce privește *pene* că ar fi sinonim cu «flori», prin centrul Ardealului, din felul cum se exprimă Pușcariu ar reieși că semnificația aceasta ar fi generalizată prin acele părți; se spune *pana, penele* («florile») de la pălărie, dar aceasta nu înseamnă că «florilor li se zice *pene*» orișicând... nu cresc *pene* pe câmp și nu se culeg din grădină” (Densusianu 1937: 342). Necunoașterea lucrurilor în cazul adus în discuție este sancționată de Pușcariu nu mai puțin malițios, el considerând „asertiunea” respectivă drept „gratuită”: „Clujenii știu – și fără mărturia *Atlasului* – că acolo «penele» și nu «florile» cresc pe câmp și că grădinarul îți vinde «pene». Servitorul de la Muzeul Limbii Române, P.P., stropește vara în fiecare zi «penele» din grădină”. Mai mult, sensul respectiv este atestat și într-o culegere de folclor (citată): „Pană de măr creț”

(Pușcariu 1936–1938: 403–404). După ce schițează posibilitatea evoluției semantice *pană* → ‘floare’ prin etapa ‘floare de la pălărie’, Pușcariu dezvoltă (*op. cit.*, p. 404–406, 422–424) problema specificului anchetelor dialectale pentru întocmirea unui atlas lingvistic, insistând asupra modului cum trebuie interpretate, obiectiv și într-o rațională complementaritate cu datele istoriei limbii, informațiile cartografiei lingvistice, puncte de vedere utile și astăzi, mai ales în varianta actualizată a *seriei Pușcariu* din DLR.

2. În ceea ce privește sensul demersului de față, aducem în discuție și următorul aspect practic. Poate că rezultatele tipărite ale cercetărilor din programul (inițial) NALR se prezintă, pentru ne-dialectolog (mai ales ca „scriitură”), aparent rebarbative, însă dificultatea lecturii nu o depășește pe aceea a descifrării grafiei chirilice din tipăriturile coresiene sau din manuscrise cum ar fi „Procanonul” lui Petru Maior. Dar, de fapt, aceasta ar fi o barieră filologică încă surmontabilă. Un grad sporit privind dificultatea accesării surselor respective îl reprezintă, însă, interpretarea corectă a informațiilor, cu plasarea cuvintelor și semnificațiilor acestora în contextul pe care îl constituie specificul culegerii materialului și comentariile redactorilor, începând cu datele despre anchetă și subiecți, până la descifrarea simbolurilor ce indică elemente de paraverbal și nonverbal, însoțitoare ale redactărilor, reflectând o comunicare de tip special. Chiar nici dialectologii nu pot fi surprinși de apariția unor atare... obstacole. Cu referire la acest aspect, însuși un lingvist de talia lui Antoni Griera, autorul atlasului lingvistic al Cataloniei, referindu-se doar la confruntarea cititorului cu hărțile lingvistice, scria: „Preparar un atlas es cosa superbale si bien difícil. Interpretar los mapas es cosa màs que difícil” (*Interpretación de mapas de los atlas lingüísticos románicos*, Barcelona, 1968; cf. Dumistrăcel *et alii* 1997: 173 ș.u., § 3.2, *Interpretarea rezultatelor anchetei dialectale*). Dar este sigur, în primul rând, că și o atare dificultate poate fi depășită printr-o formație tehnică a lexicografului: încă una, relativ minoră față de abilitarea în probleme de istoria limbii, de filologie, editarea textelor, fonetică, gramatică, semantică și stilistică, așadar una din cele mai complexe formații ale unui profesionist pe terenul lingvisticii aplicate. În al doilea rând, față de rolul de comentatori în ceea ce privește realizarea formei revizuite a DLR pe care ni l-am asumat prin articolul de față și date fiind probleme reale ale acestei complexe întreprinderi științifice, credem că am putea face încă un pas, propunând cooptarea dialectologilor specializați în diferite arii regionale ale dacoromânei în calitate de colaboratori.

3. În sfârșit, ne referim la un ultim aspect de natură să fie luat în considerare în proiectarea și realizarea formei actualizate a DLR. Prezența regionalismelor și a cuvintelor dialectale se dovedește a fi chiar o trăsătură distinctivă favorabilă în cadrul proiectului de colaborare internațională ENeL – European Network of e-Lexicography (cf. www.elexicography.eu): printre criteriile de selecție a dicționarelor din viitorul portal (dictionaryportal.eu), unul dintre puncte cere să se menționeze dacă sursa respectivă cuprinde sau nu informații dialectale, vizând, pe

această cale, corelarea lucrărilor lexicografice cu sursele acestora. Sunt avute în vedere în special dicționarele academice și apoi alte dicționare apreciate ca prestigioase pentru fiecare limbă.

BIBLIOGRAFIE

A. Surse

A¹. Atlase

- ALIFO 1973 = *Atlas linguistique et ethnographique de l'Île-de-France et de l'Orléanais*, par Marie-Rose Simoni-Aurembou, t. I, Paris, Editions du CNRS.
- ALMC 1957 = *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, t. I, *La nature*, par Pierre Nauton, Paris, Editions du CNRS.
- ALR 1938 = *Atlasul lingvistic român*, partea I (ALR I), de Sever Pop, Cluj, Muzeul Limbii Române.
- ALR 1940 = *Atlasul lingvistic român*, partea II (ALR II), vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig.
- ALRR–Mar. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei; vol. I, 1969; vol. IV, 1997.
- ALRR–Munt.Dobr. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1996; vol. III, 2001; vol. IV, 2004.
- ALRR–Trans. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1992; vol. IV, 2006.
- NALR–Bn. 1980 = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei; vol. I, 1980; vol. V, 2011.
- NALR–Cr. 1996 = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, de Ionel Stan și Dorin Urișescu, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1996.
- NALR–Mold.Bucov. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1987; vol. II, 1997; vol. III, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșinenu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2007; vol. IV, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2014.
- NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1967; vol. II, 1970; vol. III, 1974; vol. IV, 1980.

A². Corpusuri de texte

- ALRT II = Muzeul Limbii Române, *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici, Suplement la *Atlasul lingvistic român II*, Sibiu–Leipzig, 1943.
- Bistrița-Năsăud = *Texte dialectale și glosar. Bistrița-Năsăud*, de Maria Marin, Marilena Tiugan, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București, 1987.
- Graiul I, II = *Graiul nostru*, de Ion-Aurel Candrea, Ovid Densusianu, Th. D. Sperantia, București, Socec & Co; vol. I, 1906; vol. II, 1908.
- Marin–Mărgărit = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria*, București, Editura Academiei Române, 2005.

- Porțile de Fier = *Graiul din zona Porțile de Fier*, I. *Texte. Sintaxă*, de Cornelia Coțuț, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1974.
- Șandru 1937 = Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de Phonétique Expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest, Vallée de l'Almăj (Bănat)*, în „Bulletin linguistique”, t. V, p. 125–189.
- TD–Mold.Bucov. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*; vol. I/1, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1993; vol. I/2, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1995; vol. II/1, culese de Ion-Horia Bîrleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, cu o prefață de Stelian Dumistrăcel, București, Editura Academiei Române, 2002.
- TD–Munt. = *Texte dialectale. Muntenia*, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei; vol. I, 1973.
- TD–Olt. = *Texte dialectale. Oltenia*, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.
- Teaha CN = Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei, 1961.

B. Exegeze, prefețe, dicționare

- Avram 2014 = Andrei Avram, *Palatalizarea consoanelor și etimologia limbii române*, în SCL, LXV, nr. 1, p. 3–21.
- Botoșineanu, Minuț 2012 = Luminița Botoșineanu, Ana-Maria Minuț, *Sens și consens în creația lexicală. Analiza motivațională a denumirilor unor soiuri de fructe și legume (după NALR. Moldova și Bucovina, vol. al III-lea)*, în *In 11 magistri honorem Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, vol. coord. de Ana-Maria Pop, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, p. 117–139.
- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*; Partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și astăzi*, de I.-Aurel Candrea, „Cartea Românească” București [1926–1931].
- Cazacu 1967 = B. Cazacu, *Prefață*, la NALR. Olt. p. 7–14.
- Cazacu 1969 = B. Cazacu, *Prefață*, la NALR. Olt. p. IX–X.
- Chivu, 2008 = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române.
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*; I/I, [Literale] A–B, București, Librăriile Socec & Comp, și C. Sfetea, 1913; I/II, [Litera] C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; II/I, [Literale] F–I, București, Imprimeria Națională, 1934.
- Densusianu 1937 = O[vid] D[sensuianu], recenzie la *Prospectul Atlasului lingvistic român*, în „Grai și suflet”, VII, p. 341–344.
- DGDS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I, literele A–C, 2009; vol. II, literele D–O, 2010; vol. III, literele P–Z, 2011, București, Editura Academiei Române, coord. Maria Marin.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, București, Editura Academiei Române; I/3, partea a 3-a, litera D (*d–deînmulțit*), 2006; I/6, partea a 6-a, litera D (*discord–dyke*), 2009; V, litera L (*li–luzulă*), 2008; VI, litera M, 1965–1968; IX, litera R, 1975; X/5, partea a 5-a, litera S (*spongiar–swing*), XIII/2, partea 2-a, litera V (*venial–vizurină*), 2002; XIII/3, partea a 3-a, litera V (*viclă–vuzum*), 2005; XIV, litera Z, 2000.
- Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel, Hreapcă 2007 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, „Nomadismul” românilor: *ariile binare și de tip „coridor” de pe hărțile atlaselor lingvistice românești*, în vol. *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 145–165.

- Dumistrăcel *et alii* 2011 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *De la atlasul lingvistic național la atlasele regionale: semnificația diferențelor*, în *Studii de dialectologie și onomastică. Omagiu Domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, p. 219–242.
- Dumistrăcel 2014 = Stelian Dumistrăcel, *Textele orale în registrul dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice*, în vol. *Ion Coteanu, in memoriam*, Editura Universității din București, p. 119–136.
- Hreapcă 2012^a = Doina Hreapcă, „Rom. *vermuz* – fr. *vert mouse?*”, în vol. *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 93–102.
- Hreapcă 2012^b = Doina Hreapcă, *Valorificarea lexicografică a cercetărilor românești de geografie lingvistică*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, LII, p. 216–222.
- Mării 2002 = Ion Mării, *Harta lexicală semantică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Philippide 1910 = *Un specialist român la Lipsca*, Iași, Tipografia „Dacia” P & D. Iliescu.
- Philippide 1984 = Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Pușcariu 1936-1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților* (VI), în „Dacormania”, IX, p. 403–446.
- Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, [Prefață] la ALR 1938, p. 7–14.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, [Prefață] la ALR 1940, p. III–IV.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*; Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași.

ROMANIAN WORKS OF LINGUISTIC GEOGRAPHY AND THE ROMANIAN LANGUAGE DICTIONARY OF THE ACADEMY. THE UNMAPPED MATERIAL'S LEXICOGRAPHICAL OFFER AND THE QUESTION OF “LITERALIZING”

ABSTRACT

When the Academy's *Dictionary of Romanian Language* (DLR) was being updated, there were being analyzed the problems of an efficient process of taking over the dialectological researches results which were conducted within the national projects: *The New Romanian Linguistic Atlas by Region* (NALR) and *The Romanian Linguistic Atlas by Region* (ALRR).

In the first part, concerning the section “unmapped material” from the published volumes of the atlases for Oltenia, and Moldavia and Bukovina (NALR), respectively for Maramures, Transylvania, and Wallachia and Dobruja (ALRR) it is analyzed the conceiving perspective of the mentioned texts from the point of view of the advantages for lexicographical use representing either the “linear-cumulative” wording, or the “semantic synthesis”.

In the second part, concerning taking over, as quotations, of some fragments from oral texts in dialectical form which were collected and published within the same programs, these matters are discussed and technical solutions are offered in order to emphasize the specific features of regional speeches from different areas of the Daco-Romanian.

Arguments are made supporting the necessity of a minimally “literalizing” reproduction of oral texts in agreement with the way in which this kind of materials was employed by previous series of DLR, and also in order to preserve the phonetisms and popular and regional forms from literary language texts of previous centuries which have been used as illustrative quotations in the academic dictionary's articles.

Keywords: *Dictionary of Romanian language, Romanian Linguistic Atlas, regional atlases, linguistic maps, lexicographical systematization of unmapped linguistic material, “linear-cumulative” wording, “semantic synthesis” wording, lexicographical use of oral texts in dialectical form, literalizing, representation of specific feature of regional speeches in the quotations of the Academy's Dictionary, regional features in literary texts of previous centuries.*

ANEXĂ

0.1. Fonetismele *populare* și *regionale* sunt reflectate constant în operele unor importanți scriitori de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (dar și dincolo de aceste limite) și au fost semnalate, de exemplu, în studii reunite în cele trei volume intitulate *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea* (Editura Academiei), reluate, apoi, sub alt titlu. Ne limităm în a cita numele reprezentanților literelor românești studiați: Dinicu Golescu, Iancu Văcărescu, Ion Ghica (vol. I, 1956); Ion Budai Deleanu, Gh. Asaki, N. Filimon (vol. II, 1958); Barbu Paris Mumuleanu, Anton Pann, Ion Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, Cezar Bolliac, Al. Odobescu (vol. III, 1962). În aceleași volume au apărut și studii privind limba primelor periodice românești, a primelor lucrări de filozofie, a textelor juridico-administrative din Transilvania sau a unor documente din secolul al XIX-lea. Deși preocuparea studiilor întreprinse este inovația, aceasta este raportată la păstrarea a numeroase trăsături lingvistice ce reprezentau vorbirea curentă a autorilor pocii, aspect demn de amintit pentru excursul de față.

0.2. Reluarea, chiar limitată, a informațiilor tematice din astfel de texte, pe linia schițată anterior, este, oricum, superflua; fiind însă vorba de trăsăturile fonetice populare și regionale pe care apreciem că TOD la care DLR apelează trebuie să le păstreze într-o preluare literarizată, în cele ce urmează, cu titlul de simple exemplificări, vom selecta enunțuri ce reflectă vorbirea populară (cu note regionale) din operele unor scriitori din cei amintiți anterior sau care nu au făcut obiectul investigațiilor de profil publicate în volumele citate. Precizăm faptul că am evitat textele marcate intenționat stilistic, motiv din care nu ne referim nici la opere ale scriitorilor contemporani.

0.3. Pentru istoricul grafiilor din scrieri în limba română, ne luăm libertatea de a compara fonetismele pe care le credem obligatorii pentru transcrierea în DLR a citatelor din corpusuri de TOD cu aspectul fonetic al cuvintelor-titlu din *Anonymus Caransebesiensis*, primul dicționar al limbii române, izvor ce reprezintă „scrierea ilustrativă pentru varianta literară uzuală, în jurul anului 1650, în zona Banat – Hunedoara” (Chivu 2008: 62; pentru cuvintele citate, vezi s.v.). Iată numai câteva exemple de reflectare a trăsăturilor populare și regionale ale unui areal lingvistic, aceleași sau de tipul celor pe care le-am preluat și noi în enunțurile din secțiunea [C] din II § 3.1.1: *agiun*, al *treile*, al *noauăle*, *blastăm*, *crep*, *deșchid*, *fâmeie*, *găcitură*, *giugănesc*, *hăla* („ille”), *ite-l* („ecce”), *lăcuiesc*, *lăpdătură*, *muredz*, *nărodzie* (cf. și *sturdz*), (cireașă) *oltonă*, *părete*, *răsipă*, *schimosesc*(u-mă), *ticvă*, *ucig*, *ustenesc*, *vârtute*, *zmântână*, *zmintitor* etc.

1. Scriitori munteni

– Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele...* (1824–1826): „De acia înainte, ca de o poștă drum, sânt tot case necurmte, unde șăd pietrari” (*Naidorf*); „Iar nu ca la noi, unde făr’de deosibire toți caută numai în spinarea Rumânului” (*Cuvântare deosibită: Toți caută numai în spinarea Rumânului*); „A aceștii grădini frumusețea, peste puțină este de a putea cinevaș să-i facă descriere făr’de greșală. Atât numai pociu zice că un om care întâiaș dată va intra, ... una din trei trebuie să i să întâmple”; „Tot acia, la mâna dreaptă este o casă rătundă” (*Șenbrun*); „Grădinile... pe care trebuie cinevaș să le umble destulă vreme, să le vază de multe ori”; „Așijderea și vreo câteva odăi pentru lăcuința împărătească, a căroră podoabă este deosibită” (*Laxenburg*); „În loc de cară și caleșci mulțime de luntri, a căror lungime este de 5 stânjini, și lățimea la mijloc de un stânjin, unde au și un acoperiș întocmai ca coșul de carătă, pe care când vor, îl rădică” (*Veneția*).

– Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* (1849–1852): „Viteazul Răzvan nu așteptă să vază isprava acestor tractații, de la care puțin se nădăjduia, și hotărî cu armele în mână a-și redobândi tronul ce i se răpise” (VIII); „Gazdele acestuia, speriați [acordul] de vecini, care îi muștra că au priimit un dușman în casă, fură siliți a mărturisi calea încotro a apucat fugarii. Astfel acești nenorociți fură îndată agiuși în cale și prinși” (X); „Când turcii dupe margine văzură trecerea sultanului cu atâta oștire asupra Ungariei, începură a se semeți” (XVIII); „Magnații și nobilii căută atunci să capete o răsplată... Ei trimiseră la Sigismund pe F. T. și pe A. L. ... ca să-l roage să scoată din temniță pe I.” (XXIX); „Dupe aceea, ... puse pe toți deputații ... de jurară credință cardinalului” (XLIII).

– Alexandru Odobescu, *Câteva ore la Snagov* (1862): „Vinoșii ce n-au meritat pedeapsa mai grea... la porturile dupe malul Dunării”; „Pe o frumoasă dimineață de vară, apucați, fără țâl hotărât, calea Ploieștilor”; „Făcând la dreapta, [trăsura] se află d-odată dinaintea unei mari întinderi de apă” (I); „Acest prețios dar... se păstrează acum încă, dupe patru sute douăzeci și patru ani”; „Un scriitor trebuie să fie discret, și totdeauna cititorul îi ține seamă de așa bună și plăcută urmare” (II); „Dacă acum, ridicând ochii de la morminte, vom căta o priveliște mai puțin întristătoare, pe păreții bisericești”; „Sărmana mamă, văduvă poate pe atunci, renunță, dupe această nouă pierdere, la mulțumirile casnice” (III).

– Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi...* (1863): „Ciocoii este totdeauna și în orice țară un om venal” (Prolog); „Trămisul domnesc se înclină până la pământ” (II); „În timpul acela nenorocitul bătrân, rămânând singur, începu a se gândi” (III); „Fetițele cele mici se jucau d-a ascunsele sau d-a baba oarba”; „Eu mă prinz că jocul acesta are pe dracul într-însul... Auzi acolo! să pierz eu zece mii de lei într-o clipeală de ochi ?” (XV); „După o mică pauză clopoțelul dede semnalul începerii actului al doilea” (XXII).

2. Scriitori și lingviști moldoveni

– Gheorghe Asaki, *Relație de starea învățăturilor publice în Moldova pe anul școlar 1839–1840* (1841): „În mijlocul unor asemenea împregiurări, starea învățăturilor publice în Moldova trebuie să fie deosebită de acea a școalelor din țările străine [...] pentru că, cu toată lipsa agiutorurilor cu care se înlesnesc acele așăzăminte, trebuie și aice într-un timp hotărât a aduce pe tinerime la tot la acel rezultat”; *Dorința folosului obștesc* (1842): „Ce felii au fost oamenii cei vechi pre carii lăudăm cu atâta entuziasm? Oare prin ce mijloace le-au fost cu puțință a face așa lucruri mari ? Oare bărbații acei mari fosta-au de o viță mai nobilă decât a noastră? Nu avea ii carne și sânge ca și noi? Ii cu adevărat încă au fost neputincioși ca și noi și totuși noi astăzi...”

– Constantin Negruzzi, *Lumânărică* (1844): „Dă-i o haină, o cămeșă; piste un ceas nu o mai are; a dat-o altuia, pre care îl socoate mai nevoieș decât dânsul. Videți această văduvă cu lipsa în față și cu desnădejdea în inimă, încungiurată de șapte copii ce plâng de foame, îmbrâncită de la ușa bogatului, unde nu i se dete voie a împărți nici fărâmurile cu câinii lui”; Sobiesky și românii (1846): „Pe loc ostașii pe încungiurată pre plăieși, carii depuind jos răniiții, își făcură semnul crucei și, răzămându-se pe sânete, se uitau cu nepăsare la pregătirile ce se făceau pentru moartea lor”.

– Alecu Russo, *Studie moldovană* (1851): „Să spui drept, răsăpirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale; lupta intereselor, nevoile vieții nouă, iuțala sângelui au năruit răsipă piste răsipă în societatea moldovinească casnică, fără să ne uităm înapoi, fără să ne simțăm!”; „Ne învărtim într-o dilemă grê; sau sânt poeții de astăzi pre sublimi pentru noi sau sântem pre proști pentru *acțentele divei armonii* [evidențierea grafică a autorului] nouă și dar în tot chipul poeții scriu în dișart”.

– Lingvistul Alexandru Philippide, *Principii de istoria limbii* (1894; enunțuri preluate după Philippide 1984, cu indicarea paginilor din această ediție): „Acelaș sunet din acelaș cuvânt nu este pronunțat la un fel de doi oameni, oricât de mult ar sămăna aceștia în vorbă la prima vedere...” (p. 8); „Alunecarea înțălesului. După cum sunetul alunecă în vorbirea ocazională, ... se schimbă uzul însuș al unui individ...” (p. 37); „Cuvintele... se așază în grupuri după asămănările ce au între dânsele” (p. 44); „Cuvintele împrumutate samînă câteodată mult cu prototipe băștinașe, astfel încât, dacă n-ai băga bine de samă, le-ai pune printre aceste din urmă” (p. 111); vezi și „Unul și acelaș corp vibrător nu poate produce decât unul și acelaș sunet, zgomot ori ton” (p. 293, după [Noțiuni de acustică a sunetelor vorbirii] – titrare a editorilor; text după un manuscris ce datează aproximativ din anii 1920–1921!).

3. Scriitori transilvăneni

– Ioan Barac, *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena* (1801): „Și când slobozea cuvântul, Să cutrămura pământul”; „Știu cum mi să pare/ Că aveți multă umblare;/ Nu știți de Neagra-Cetate/ Unde, încătrău abate?”; „Eram hiară stricătoare, Piele de lup mănăcătoare”.

– Andrei Mureșanu, *Un răsunset* (1842): „Acum ori niciodată croiește-ți altă soarte/ La care să se-nchine și cruzii tăi dușmani!”; „O mamă văduvită de la Mihai cel Mare/ Pretinde de la fiii-și azi mână de-ajutori/ Și blastămă cu lacrimi în ochi pe orișicare/ În astfel de pericol s-ar face vânzător!”; „Murim mai bine-n luptă cu glorie deplină/ Decât să fim slavi iarăși în vechiul nost pământ”.

– Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan...* (1835–1848); citate după ediția Romul Munteanu, 1956: „– Dară ien să-ți spui frumusețea naturei. – Lasă-mă, domnule, cu frumusețe d-alde estea. Noi n-avem timp d-așa nemicuri, caută să lucrăm, ca să avem mămăligă!” (VII); „La Giurgiu ajunsem mi se pare în patru zile, dară știu că în zilele babelor, den cauza timpului neplăcut, nu putui gusta nemica den frumuseșile locului” (XI); „Sătenii, străini așa-numitei culturi, țin una și bună: nu se ieu după toată umbra” (XIII); „Se aduse apoi purcel fript și plăcinte, iară țiganu d-a se căi și d-a-și mușca buzele la toată bucătura ce ducea cumătrul la gură, căci el n-avea unde să mai bage” (XXVI – anecdotă).

– George Bariț, *Călindariu pentru poporul român* (1858); *Ideea Dacoromaniei* (1890): „Oricât erau de năcăjiți și îngrijați bravii tineri moldoveni pentru starea patriei lor în acele zile, cei pe care Dumnezeu îi mai ține în viață vor putea mărturisi despre căldura și caritatea frățească cu care au fost priviți și îmbrățișați”... (după *Ideea Dacoromaniei*, Brașov, 1993, p. 14).

– Ioan Slavici, *Mara* (1894): „Am să-i vorbesc maichii prioritei, zise ea strâmtorată” (cap. III); „...sărea nopțile speriată din somn, ca să alerge peste Murăș și să-și aducă fata acasă” (cap. IV); „Duminică s-a spelcuit însă și el” (cap. V); „Dacă i-ar fi păsut lui de dânsa, ar fi simțit că ea îl vede” (cap. V); „De la un timp, unul se moaie, altul începe să plângă, iar altul se face hărțăgos” (cap. VII).